

**НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

Ярмиш Наталія Миколаївна

УДК 343.2.01

**ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРИЧИННО-НАСЛІДКОВОГО
ЗВ'ЯЗКУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ
(ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ)**

Спеціальність: 12.00.08 – кримінальне право і кримінологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків – 2003

Дисертацією є монографія

Робота виконана в Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант:

Заслужений діяч науки і техніки України, Заслужений працівник вищої школи України, академік Академії правових наук України, професор Сташис Володимир Володимирович, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, перший проректор.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор Зеленецький Володимир Серафимович, Інститут вивчення проблем боротьби зі злочинністю Академії правових наук України, заступник директора;

доктор юридичних наук, професор Туляков Вячеслав Олексійович, Одеська національна юридична академія, завідувач кафедри кримінального права;

доктор юридичних наук, доцент Максимов Сергій Іванович, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, професор кафедри філософії.

Провідна організація:

Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України, відділ проблем кримінального права, кримінології та судоустрою, м. Київ.

Захист відбудеться „ 24” грудня 2003 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук у Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого за адресою: м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

Автореферат розісланий „ 22” листопада 2003 р.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

Шепітько В.Ю.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах, коли Україною взятий упевнений курс на побудову демократичної правової держави, особливої актуальності набуває захист прав і законних інтересів особи, у тому числі й боротьба зі злочинністю. З прийняттям 5 квітня 2001 року нового Кримінального кодексу України перед кримінально-правовою наукою та правоохоронною практикою постають певні проблеми. Однією з кардинальних у кримінально-правовій теорії є проблема причинності. Протягом багатьох десятиліть тривають напружені дискусії стосовно суті, ознак, алгоритму доказування і багатьох інших аспектів причинного зв'язку між поведінкою людини і завданою шкодою. Ці суперечки покликані до життя потребами практики, тими надзвичайними труднощами, які часто виникають при розв'язанні кримінальних справ, оскільки далеко не завжди очевидно, що шкоду, яку ставлять за вину особі, котра вчинила суспільно небезпечне діяння, спричинила саме вона.

Ці труднощі детерміновані об'єктивно. Питання про причинність у кримінальному праві аж ніяк не є відособленим, локальним. Воно сягає проблеми більш високого порядку – загальнонаукової, філософської проблеми причини і наслідку. Очевидно, що тільки розібравшись у загальних закономірностях, можна екстраполювати їх на окремі, більш вузькі сфери. Розуміючи це, дослідники-криміналісти намагаються пов'язати свої уявлення про причинний зв'язок з тими положеннями, які вони черпають з філософських джерел. Але при цьому видно, що представники правових наук прагнуть звести до мінімуму філософську базу своїх розробок, оскільки для того, щоб зорієнтуватися у величезному масиві філософської літератури, треба надовго відхилитися від вирішення своїх безпосередніх задач. Тому за рамками аналізу, як правило, залишається та обставина, що у філософії єдності думок немає практично з жодної проблеми, у тому числі й з питань причинного зв'язку. Це особливо помітно зараз, в умовах вільної від ідеологічного тиску філософії. Багатоплановість проблем причинності у кримінальному праві, їх пов'язаність з філософією і породжує розмаїття поглядів, позицій, теорій, на які багата кримінально-правова наука, але які, на жаль, не завжди допомагають у вирішенні конкретних життєвих проблем.

Незважаючи на те, що про причинний зв'язок у кримінальному праві написано дуже багато, дослідження його здебільшого має супутній характер, є частиною розв'язання більш широкої задачі, як правило, аналізу об'єктивної сторони складу злочину в цілому. У тій чи іншій мірі дослідженню причинного зв'язку протягом останніх десятиліть приділяли увагу Л.О. Андрєєва, М.І. Бажанов, Е.В. Благон, Ф.Ю. Бердичівський, Т.П. Васьков, О.С. Горелик, Й.І. Горелик, М.С. Грінберг, М.Д. Дурманов, Я.М. Злоченко, В. Кирєєв, М.І. Ковальов, І.Я. Козаченко, М.Й. Коржанський, М. Корчан, Г.А. Крігер, В.М. Кудрявцев, Н.Ф. Кузнєцова, В.М. Курченко, П.С. Матишевський, П.П. Михайленко, Е.Я.

Мотовиловкер, З.М. Соколовський, М.І. Панов, М.С. Романов, В.В. Сташис, С.А. Тарарухін, А.А. Тер-Акопов, Г.В. Тимейко, О.Л. Тимчук, А.Н. Трайнін, А.А. Піонтковський, М.Д. Шаргородський, а також інші автори, що торкалися проблеми причинного зв'язку при аналізі конкретних статей Особливої частини Кримінального кодексу.

Єдиним дослідженням у межах колишнього СРСР, спеціально присвяченим причинному зв'язку на монографічному рівні, у тривалий час залишалася монографія Т.В. Церетелі “Причинная связь в уголовном праве”, видана вперше 1957 р. у Тбілісі. Лише недавно, у 2000 р., у Санкт-Петербурзі було опубліковано ще одне монографічне дослідження з такою ж назвою – робота В.Б. Малиніна. В Україні масштабні розробки проблем причинного зв'язку не проводилися, хоча окремих статей, а також розділів у працях, присвячених більш загальним питанням, багато. У них можна знайти різне тлумачення проблем причинного зв'язку і його визначення.

Усе сказане і викликало інтерес автора до причинного зв'язку, спонукало продовжити його комплексне дослідження. Аналіз причинного зв'язку ґрунтувався на вивченні не тільки літератури з кримінального права, але й декількох сотень філософських джерел. У процесі зіставлення різних точок зору виявлялися найбільш прийнятні у плані логічного взаємоузгодження, переконливості, доступності сприйняття судження. У сферу осмислення, крім філософських, потрапляли матеріали із загального наукознавства, соціології, кримінології, психології, мовознавства, теорії інформації. Використовувалися також досягнення деяких природничих наук, що містять певні філософські узагальнення. Всі дані піддавалися аналізу стосовно проблем, що постають перед наукою кримінального права і практикою застосування кримінального закону. Дослідження базується на загальнотеоретичному принципі, відповідно до якого збільшення філософської насиченості юридичних конструкцій служить дієвим засобом підвищення ефективності пошуків у галузі права, їх соціальної результативності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри кримінального права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого в рамках Державної комплексної програми “Актуальні проблеми кримінального і кримінально-виконавчого законодавства і системи попередження злочинності” (номер державної реєстрації 0186.0.070883).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є проведення всебічного юридичного аналізу причинного зв'язку як ознаки об'єктивної сторони складу злочину на базі комплексного вивчення його як загальнонаукової, філософської категорії в умовах оновленої філософії, вільної від ідеологічних установок. Поставленій меті відповідають наступні *завдання*:

- виявити ознаки причинного зв'язку в онтологічному і гносеологічному аспекті та запропонувати визначення причинного зв'язку, яке б відповідало такому підходу, а також алгоритм його встановлення;

- проаналізувати наявні в науці кримінального права теорії причинного зв'язку в розрізі їх відповідності задачам кримінального закону, принципам гуманізму і справедливості;
- виходячи із сучасних філософських уявлень, розкрити зміст понять “випадкова”, “статистична”, “цільова”, “інформаційна” причинність, “опосередкований” причинний зв'язок;
- продовжити розробку положень стосовно заподіюючих потенцій бездіяльності;
- проаналізувати інститут співучасті в аспекті наявності причинного зв'язку між діями співучасників злочину, а також між діями другорядних співучасників і результатом, спричиненим виконавцем;
- уточнити місце причинного зв'язку в системі ознак об'єктивної сторони складу злочину.

Об'єктом дослідження служить поняття причинно-наслідкового зв'язку як невід'ємної ознаки матеріальних складів злочину.

Предметом є чинне кримінальне законодавство України й інших країн, конкретні статті Особливої частини КК, об'єктивна сторона яких містить вказівку на настання тих чи інших наслідків, тобто складів, що передбачають наявність причинного зв'язку між учиненням діянням і настанням певної шкоди; теорії причинного зв'язку в кримінальному праві і філософії; погляди на причинний зв'язок науковців і представників природничих наук.

Методи дослідження обрані, виходячи з поставлених у роботі цілей і задач, з урахуванням об'єкта і предмета. Діалектичний підхід як загальнонауковий, наскрізний метод виявився у тому, що уявлення про причинно-наслідковий зв'язок досліджувалися у їх розвитку, тісній переплетеності з проблемами детермінізму загалом й інших, неперчинних зв'язків, зокрема. Проблеми причинного зв'язку у кримінальному праві розглядалися не ізольовано від питань, котрі постають перед іншими сферами знань, а в їх нерозривній єдності, взаємодоповненні. Активно використовувалися парні філософські категорії: “причина-наслідок”, “явище-сутність”, “необхідність-випадковість”, “неминучість-імовірність”, “простір-час” та інші. Метод структурно-системного аналізу, а також формально-логічний, використовувалися для виявлення місця причинного зв'язку в системі ознак об'єктивної сторони злочину з матеріальним складом. За допомогою формально-юридичного методу з'ясовувалася логіка законодавця, закладена в конкретних правових нормах. Історико-лінгвістичний метод дав можливість прослідкувати еволюцію категорії “причина” як результату розвитку мовних конструкцій, які виражають причинний зв'язок. Порівняльно-правовий метод сприяв виявленню різних підходів при конструюванні матеріальних складів у кримінальному законодавстві різних країн. Історико-правовий метод дозволив простежити розвиток уявлень про причинний зв'язок, відбитий у правовій матерії різних історичних періодів. Соціологічні методи слугували інструментом аналізу проблемних ситуацій, що виникають у процесі застосування кримінального закону. Метод лінгвістичної інтуїції, запропонований самим автором, використовувався для демонстрування

нетрадиційних для кримінального права орієнтирів при з'ясуванні питання про наявність або відсутність причинного зв'язку між конкретними подіями.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає у тому, що вона є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням причинного зв'язку як однієї з ознак об'єктивної сторони злочину. Уперше не тільки в Україні, але й у кримінально-правовій науці пострадянського простору аналіз причинного зв'язку як кримінально-правового явища зроблено на основі детального вивчення його як універсальної категорії у загальнонауковому, філософському розумінні. Шляхом порівняльного аналізу філософських та інших, у тому числі й наукознавчих, джерел виявлені найбільш прийнятні для кримінального права погляди. У дисертації констатується, що загальнонаукове трактування причинного зв'язку в сучасних умовах стало чіткішим. Уявлення про нього зазнали істотних змін, що не можуть ігноруватися наукою кримінального права. На відміну від багато в чому кон'юнктурного змішування детермінізму й причинності, характерного для філософії тоталітарного періоду, сучасна філософія проводить чітке розмежування цих категорій – детермінізм розглядає як поняття, котре відбиває все різноманіття зв'язків між явищами, за причинністю ж залишає набагато вужчу сферу. Причинність використовується для позначення винятково зв'язку генетичного, породжуючого. Кримінальне право повинне взяти на озброєння саме цю концепцію, оскільки вона, з погляду автора, відповідає інтересам гуманізму і справедливості. Інший підхід веде до ототожнення причин і умов, з чого виникає можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності за діяння, доволі віддалено зв'язані з настанням певної шкоди. На жаль, така тенденція, що не відповідає сучасним філософським уявленням, простежується в багатьох останніх роботах з кримінального права. Науковою новизною, насамперед в аспекті кримінального права, характеризуються наступні положення дисертації.

1. Обґрунтовується висновок, що так звана “цільова причинність”, у супереччя тенденції до визнання її суб'єктивною категорією, – це явище об'єктивне. Причинний зв'язок не перетворюється в явище суб'єктивного порядку через те, що людина цілеспрямовано створювала його, витончено “конструювала”. Причинний зв'язок як утілення ретельно продуманого, ідеально спланованого людиною розвитку подій усе одно залишається об'єктивним, як і той зв'язок, що залишився нею непоміченим. Таке трактування об'єктивного характеру причинного зв'язку, що відповідає загальнонауковим уявленням, дає підстави визнати безпідставною досить розповсюджену в кримінальному праві точку зору, ніби-то наявність прямого наміру завдати певної шкоди сама по собі здатна трансформувати один злочин в інший. Зокрема, що доведення до самогубства з прямим наміром є убивством, що ним є залишення в небезпеці, котре супроводжується бажанням смерті і т.п.

2. Ґрунтуючись на аналізі філософського розуміння необхідності, стверджується, що широко відома в науці кримінального права “теорія необхідного спричинення” – це та ж „адекватна теорія” причинного зв'язку, яка у радянський період зазнавала суворой критики за її “ідеалістичний

суб'єктивізм”, і тому не могла застосовуватися у первісному вигляді, а тепер отримала нову назву і оперує оновленою термінологією.

3. Вперше в кримінально-правовій науці показники, що традиційно трактуються як ознаки причинного зв'язку (передування причини наслідку в часі, породження причиною наслідку), розглядаються в двох рівнях – онтологічному і гносеологічному. Онтологічною ознакою причинного зв'язку, на думку автора, є породження причиною слідства. “Необхідність” – це гносеологічна, пізнавальна ознака причинного зв'язку. Вона характеризує той шлях, яким людина дійде висновку про його наявність або відсутність. Необхідність – не суть причинного зв'язку, а результат пізнання великої кількості спричинюючих процесів. Необхідність не належить до конкретного, окремо узятим, причинного зв'язку, а характеризує висновки суб'єкта пізнання про причини подібних подій, засновані на масових спостереженнях. Це дослідна, емпірична категорія, категорія очікування певних подій на основі ймовірних уявлень, що характеризують міру перетворення можливості в дійсність.

Необхідність не має однозначної форми вияву, вона не тотожна неминучості, а здійснюється як головна тенденція, припускаючи досить високий ступінь імовірності настання подібних результатів в аналогічних випадках.

Часовий фактор – це теж гносеологічна характеристика причинного зв'язку. “Породження” містить у собі часову характеристику, саме по собі вказує напрямок часу від сьогодення до майбутнього. Тому включенням ознаки передування причини наслідку у визначення причинного зв'язку спотворюється основний зміст причинного відношення – спричинюючий, породжуючий характер причини. Спотворює його і думка, начебто наслідок може впливати на причину. Такий погляд не відповідає уявленням про незворотність часу. Встановлення того, що передбачувана причина передує в часі тій події, у якій вбачається її наслідок, – це передумова виявлення причинного зв'язку між явищами, які цікавлять дослідника. Але ознакою причинного зв'язку “передування причини наслідку” називати некоректно.

4. У дисертації показано, що ймовірний (статистичний) зв'язок між явищами взагалі, у тому числі й у кримінальному праві, не може бути визнано причинним. Статистичні закономірності виявляються не між парою досліджуваних ознак (причина – наслідок), а як тенденція, при масовому зіставленні подій. Тому встановлення певних зв'язків між явищами в статистичному плані зовсім не доводить наявності причинного зв'язку між конкретним учинком людини і передбачуваним наслідком. Конкретна подія відбувається не з тієї причини, що статистичними методами установлені високий ступінь імовірності її настання, а тому, що вона породжена, викликана цілком конкретною, а не деякою “усередненою” причиною.

5. Причинний зв'язок не може бути “випадковим”. “Випадковість” – це не суб'єктивна категорія попри те, як її часто тлумачать у науці кримінального права. Вона має онтологічний статус. З позицій сучасної філософії, випадковими визнаються явища, що у рамках обраної системи не залежать одне від

одного. Випадково утворюються самі причини, що потім породжують наслідки. Ні випадковість, ні необхідність не відносяться до зв'язку конкретної причини з її наслідком.

6. Породжуючий характер спричинення – це і є те, що складає саму специфіку причинного зв'язку, відрізняє її від всіх інших видів зв'язків. Породження причиною наслідку є єдиною ознакою причинного зв'язку, яке відноситься до неї самої, – онтологічною ознакою. Ознаки “необхідності” і “передування причини наслідку в часі” мають значення для вирішення питання про наявність або відсутність причинного зв'язку як етапи установлення факту заподіяння, способів формування висновків про те, чи мало місце причинне відношення при конкретних обставинах. Указівка на “необхідність”, а також на передування причини наслідку нічого не додає до онтологічної характеристики причинного зв'язку, а тому є в її визначенні зайвою. На основі такого підходу причинний зв'язок може бути визначено як такий зв'язок між двома явищами, при якому одне з них породило інше.

7. Вперше в рамках кримінально-правового дослідження здійснено аналіз історико-мовознавчих даних про походження категорії “причина”. Він дозволяє стверджувати, що семантичне ядро причинності, яке зберігається з найдавніших часів аж до наших днів, – це “дія”. Категорія причинності впливає із самої сутності матерії – її активності. Терміном “породження” фіксуються активна (силова, енергетична) суть спричинення. Саме генетичний, виробляючий, дієвий моменти відбивають загальнонаукові категорії “причина”, “причинність”, “причинний зв'язок”. Як мовні засоби констатації причинного зв'язку сформувалися спеціальні граматичні конструкції, що відбивають його суть: “тому, що”; “через те, що”; “у силу того, що”; “унаслідок того, що”; “завдяки тому, що”; “так як”; “оскільки”; “спричинило”; “результат”.

8. Акцентовано увагу на тому, що багато труднощів застосування кримінального закону виникають з недостатньо уважного ставлення до трактування філософських категорій “причина” і “умова”. Тим часом – це принципово різні детермінуючі чинники. Умови, на відміну від причини, самі по собі не мають генетичної властивості, не здатні до породження, а служать тільки його фоновими обставинами, що сприяють або, навпаки, перешкоджають процесу продукування причиною наслідку. Автором показано, що деякі статті Кримінального кодексу України передбачають не заподіяння діянням особи певної шкоди, а її зумовлювання (ст. 197 “Порушення обов'язків щодо охорони майна”, ст. 264 “Недбале зберігання вогнепальної зброї чи бойових припасів”, ст. 287 “Випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів або інше порушення їх експлуатації” і ін.). Але в тексті цих статей використовується термінологія, що стосується причинного зв'язку (“заподіяло”, “спричинило”). Це ускладнює розуміння закону, змушує дослідників бачити різні “ланки причинного ланцюга” там, де насправді одна подія лише зумовила іншу. Розходження в санкціях статей, що передбачають однакові наслідки, прийнято пов'язувати з довжиною “причинного ланцюга”. При цьому дослідники посиляються на нібито беззаперечний принцип, що “причина причини є причина результату”.

9. Вед переч цьому, дисертантом запропоноване нове, котре базується на результатах досліджень комплексу наук, розуміння явища, яке прийнято називати “ланцюгом причин”. Виявлено дані, які свідчать, що як у природі, так і в суспільстві існують або дуже короткі, або так звані “монотонні” (типу лавинних процесів) причинні ланцюги. У цілому ж картина зв'язків постає як складне, об'ємне переплетіння взаємообумовлюючих явищ, а не одномірних, нескінченно довгих “причинних ланцюгів”. Автор наполягає, що причина причини далеко не завжди служить причиною результату. Відносно віддалені вузли того чи іншого процесу, котрий розвивається у просторі і в часі процесу – це умови, а не причини підсумкової події. В науці кримінального права причинні ланцюги іноді бачать там, де насправді потерпілий розглядається в різних орієнтуючих обставинах, у різних системах, що обираються відповідно до прагматичних міркувань.

10. Зусиллями автора одержала подальший розвиток аргументація проблеми причинного зв'язку при наявності особливих обставин на стороні потерпілого. Запропоновано вирішення її у новому ключі – виходячи з уявлень про лавинні процеси під кутом зору питання про “пускову причинність”. Стверджується, що так званий “поштовх” є причиною, а зовсім не “приводом” до стрімкого розвитку хворобливих процесів, результатом яких може бути смерть потерпілого.

11. По-новому поставлено питання про так звану “інформаційну причинність”. Показано, що інформація служить не причиною змін стану або поведінки людини, а всього лише носієм причини. Причина ж формується як результат взаємодії інформації зі свідомістю людини. Проблема інформаційної причинності тісно переплітається з проблемою свободи волі, що є іншою стороною питання про можливість вибору особою того чи іншого варіанта поведінки.

12. Автор доводить, що носієм причини може виступати не будь-яка інформація, а лише така, що викликає мимовільні реакції. Так, інформація трагічного або загрозливого характеру може послужити носієм причини переляку, шоку, що, у свою чергу, здатні стати причиною розладу здоров'я і навіть смерті. У всіх інших випадках має місце не інформаційна причинність, а інформаційне зумовлення. Причиною зміни поведінки людини служить прийняття нею рішення на основі вибору з якогось набору можливостей. Рішення завжди приймається в результаті аналізу якої-небудь інформації. Нею може бути і вплив інших осіб. Але інформація, від них отримана, не породжує певні дії з боку людини, котра її сприйняла, а тільки зумовлює їх. Винятком слід визнати вчинення певних дій у стані крайньої необхідності, а також вчинки осіб, що не досягли віку кримінальної відповідальності, або неосудних, виконані за дорученням (проханням, наказом) дорослої осудної особи. Визнання останньої виконавцем злочину одночасно означає і констатацію причинного, а не зумовлюючого зв'язку між його інформаційними діями і результатом поведінки того, кому вони були адресовані.

13. Доведено, що опосередкований причинний зв'язок завжди носить інформаційний характер. Запропоновано єдиний критерій його виділення – використання злочинцем чужої волі для досягнення власних цілей. Волю має тільки людина. Трактуювання опосередкованого причинного зв'язку при

використанні злочинцем механізмів, тварин є некоректним і в силу відсутності єдиного критерію веде до визнання безпосереднього причинного зв'язку винятково при здійсненні злочину “голими руками”.

14. Аргументовано, що зв'язок між співучасниками злочину – це зумовлюючий, а не причинний, як це прийнято вважати в науці кримінального права, зв'язок. Він носить інформаційний характер. Причиною поведінки виконавця є його волевиявлення, прийняття і реалізація власного рішення в умовах вільного вибору. Отож небезпідставно можна стверджувати, що дії інших співучасників не породжують, не спричиняють результат, зроблений виконавцем, а служать однією з його умов.

15. З того, що при співучасті має місце не причинний, а зумовлюючий зв'язок, випливає однозначне тлумачення ознаки, що кваліфікує багато злочинів: “здійснення діяння за попередньою змовою групою осіб”. Ця ознака не характерна для співучасті з розподілом ролей.

16. В аспекті інформаційної причинності у дослідженні розглянуто питання про причинний зв'язок при бездіяльності. Доведено, що бездіяльність здатна бути носієм причини винятково як інформаційний сигнал. Сприйнята іншою особою, вона може виступати фактором, що травмує психіку, і викликати мимовільну реакцію організму, аж до загибелі. Крім того, бездіяльність може виконувати роль опосередкуючої ланки причинного зв'язку, коли її вплив здійснюється в обхід волі особи, яка перебуває у стані пробачливої помилки (типовий приклад – бездіяльність стрілочника, у результаті чого відбувається катастрофа поїзда, машиніст якого не підозрює, що веде потяг на зайняту колію). В інших випадках, коли бездіяльність не служить сигналом, що діє, мінаючи етап ухвалення рішення, а є інформацією до роздумів (бездіяльність ревізора, сторожа і т.д.), має місце інший вид інформаційної детермінації – інформаційне зумовлювання.

17. Одержала додаткової аргументації з філософських і природничонаукових позицій непопулярна в науці кримінального права точка зору, відповідно до якої бездіяльність-невтручання (якщо воно не носить інформаційного характеру) саме по собі, не супроводжуване діями, цілком позбавлена активного, виробляючого, енергетичного начала, а тому причиною яких-небудь змін служити не може. Підтверджуються погляди тих учених, котрі упевнені, що в цих випадках злочинець відповідає не за заподіяння шкоди, а за її незапобігання.

18. Доведено, що злочини, пов'язані з різного роду ненаданням допомоги, у силу відсутності причинного зв'язку між поведінкою злочинця і важким станом потерпілого, не є злочинами проти життя або здоров'я. Суспільна безпека таких злочинів виявляється в посяганні на суспільні відносини, що забезпечують моральні підвалини суспільства, – такі загальнолюдські цінності як взаємодопомога і взаємовиручка людей.

19. Ставиться під сумнів типове для кримінального права тлумачення ознаки “поставлення в небезпеку”, від якого залежить кваліфікація відповідних злочинів у плані суб'єкта. Дисертант аргументує, що діями, які ставлять іншу людину в небезпеку, можуть бути визнані тільки дії, здійснені поза або в обхід її волі (насильство чи витончений обман). Лише такі дії можуть служити

причиною (носієм причини, якщо вони інформаційні) небезпечного становища, що склалося. Стосовно до таких ситуацій автором запропоновані варіанти кваліфікації в залежності від стадії злочину і форми провини. В інших випадках (умовляння, пропозиції) потерпілий ставить себе в таке становище сам. А інформаційні дії особи, яка до цього схилила, лише обумовлюють рішення ризикнути. Тому людина, яка умовила іншу вчинити авантюру, а потім покинула її у біді, повинна відповідати не за “залишення в небезпеці”, як це прийнято вважати, а за статтею КК “Ненадання допомоги”.

20. Подальшого розвитку дістало твердження, що причинний зв'язок як явище сутнісного порядку, котре не має кількісних характеристик, ніколи і ніким не може бути формалізоване. Дисертант робить висновок, що пошуки формули причинного зв'язку взагалі, а значить і стосовно до потреб конкретних наук, – безперспективні.

21. Наголошено, що для встановлення причинного зв'язку можна використовувати положення будь-яких його теорій. Запропоновано алгоритм підходу до з'ясування питання, чи може певне діяння в принципі розглядатися як породжуючий чинник (чи передуює передбачувана причина гіпотетичному наслідку, чи є дане діяння хоча б однією з умов його настання тощо). Фіксується увага на тому, що найчастіше ці етапи існують у свідомості особи, яка застосовує закон, у “згорнутому”, “інтуїтивному”, симультанному вигляді. Центральна ж проблема полягає в тому, щоб якимсь чином переконатися у породжуючому характері того явища, у якому передбачається причина негативної події.

22. Вперше в науці кримінального права пропонується вирішувати питання про породжуючий характер діяння за допомогою методу “лінгвістичної інтуїції”, котрий ґрунтується на колосальному досвіді пізнання причинного зв'язку, накопиченому людством. Цей досвід відбитий у вироблених тисячоліттями мовних конструкціях. Відповідно до методу лінгвістичної інтуїції насамперед необхідно сформулювати проблему у вигляді ряду аналогічних за змістом питальних пропозицій: “Чи є вчинене діяння причиною даної події, шкоди?”; “Чи спричинена ця шкода вчиненим діянням?”; “Чи тому сталася ця подія, що було вчинене таке діяння?”. Висновкові про наявність причинного зв'язку відповідає судження: “Шкода наступила тому, що було вчинене це діяння”. Якщо така відповідь викликає інтуїтивне відторгнення, внутрішній протест, значить припущення про наявність причинного зв'язку можна вважати хибним. Це діяння лише створювало умови для настання шкоди, але не було його причиною.

23. На основі логіко-філософського аналізу парних філософських категорій зроблено висновок, що причинний зв'язок не має самостійного місця серед ознак об'єктивної сторони складу злочину. Вираз “діяння, наслідок і причинний зв'язок між ними”, що традиційно використовується для характеристики об'єктивної сторони злочину з матеріальним складом у науковій і навчальній літературі з кримінального права, – логічно бездоганний. Об'єктивна сторона відповідних складів описується з допомогою пари кореспондуючих ознак: “діяння” і “наслідок”. Причинний же зв'язок виступає як

атрибут наслідку, оскільки таким може бути названа лише та подія, що перебуває з діянням у причинному зв'язку.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що положення дисертації можуть бути використані як теоретична основа для подальших наукових розробок проблем причинно-наслідкового зв'язку, для уточнення формулювань окремих статей Кримінального кодексу, при розв'язанні конкретних кримінальних справ, у навчальному процесі для викладання і вивчення навчальних курсів з дисциплін кримінального циклу, підготовки нових навчальних і навчально-методичних посібників, а також у науково-дослідній роботі студентів і для підвищення рівня юридичної підготовки працівників правоохоронних органів.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження оприлюднені, зокрема, на:

- *Міжнародних науково-практичних конференціях*: 1. Серийные убийства и их предупреждение: юридический и психологический аспекты (Ростов-на-Дону, РЮИ МВД России, 1998). 2. Философия права как учебная и научная дисциплина (Ростов-на-Дону, РЮИ МВД России, 28-29 апреля 1999). 3. Методологічні проблеми правової науки (Харків, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 13-14 грудня 2002 р.).

- *Міжскафедральному методологічному семінарі кафедр кримінального циклу*. Доповідь “Протиправність дії як однієї з ознак об’єктивної сторони складу злочину” - квітень 1999 р.

- *Засіданнях кафедри*: Доповіді “Причинний зв'язок як філософська проблема” - лютий 2000 р.; “Онтологічні і гносеологічні ознаки причинного зв'язку” - березень 2002 р.

- *Наукове і практичне значення дисертаційного дослідження відображено в опублікованих рецензіях на нього*:

1. Навроцький В.О. Свіжий погляд на давню проблему (Ярмыш Н.Н. Действие как признак объективной стороны преступления (проблемы психологической характеристики). – Х.: Основа, 1999. – 84 с. // Право України, 2001. - №1. – С.154-155.

2. Аркуша Л.И., Долженков О.Ф., Погребний С.О. Інноваційна філософсько-правова концепція (Ярмыш Н.Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ). – Х.: Право, 2003. – 512 с.) // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2003. - №3. – С. 219-222.

3. Еременко А.М. Заметное явление в современном украинском правоведении (Ярмыш Н.Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ). – Х.: Право, 2003. – 512 с.) // Вісник Луганської Академії внутрішніх справ МВС України імені 10-річчя незалежності України. – 2003. – Вип.3. – С. 207-214.

Публікації автора. Результати дисертаційного дослідження викладені в 27 публікаціях, з яких: одна монографія, одна наукова брошура, 21 стаття у фахових виданнях України, 1 стаття в неспеціалізованому виданні, тези в матеріалах трьох міжнародних конференцій.

Структура й обсяг дисертації. Монографія складається зі вступу, 11 розділів, поділених на 29 підрозділів, висновку, післямови, списку використаної літератури (662 найменування), анотацій. Загальний обсяг монографії складає 512 сторінок. З них основного тексту – 469 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обґрунтовується актуальність теми дослідження, характеризується ступінь її розробленості, визначається методологічна база. Підкреслюється значимість досягнень у галузі філософії, логіки, психології, мовознавства й інших наук для з'ясування проблем, що виникають при тлумаченні причинного зв'язку як однієї з ознак об'єктивної сторони злочину в науці кримінального права, для встановлення причинного зв'язку між діями і шкодою, що мала місце, при розв'язанні кримінальних справ.

Розділ I “Співвідношення детермінізму і причинності” має два підрозділи, перший з яких присвячено аналізу філософських позицій. Автор показує, що питання про співвідношення аналізованих понять було досить запутане у філософській літературі радянського періоду. У словниках і довідниках, призначених для “народного всеобучу”, детермінізм і причинність фактично ототожнювалися. Є підстави вважати, що тим самим тоталітарна система намагалася насадити “історичний фаталізм”, переконати людей, що усе у світі відбувається строго за необхідністю, а тому існуючий устрій є закономірний результат усього попереднього історичного розвитку, і ніякий інший варіант навіть теоретично не міг бути

У підрозділі “Непричинна детермінація” автор доходить висновку, що на сучасному етапі розвитку науки, всупереч думці деяких правників, у філософії, практично загальноприйнятою є точка зору, відповідно до якої детермінізм і причинність – зовсім не співпадаючі поняття. Детермінація - поняття ширше, ніж заподіяння. Крім причинного зв'язку, детермінація містить у собі зв'язки зумовлення, функціональні, зв'язки станів і багато інших, які виявляються в міру розвитку наук. Детермінізм – це категорія, що виражає будь-яку зумовленість явищ, предметів, процесів, усі види зв'язків між ними. Причинність же – категорія, призначена для того, щоб виражати винятково причинно-наслідкові відношення.

Розділ II “Співвідношення понять “причинність”, “причина”, “причинний зв'язок” містить у собі чотири підрозділи. У першому з них - “Причинність як основний принцип” - показано, що поняття причинності має два взаємопроникаючі аспекти. Насамперед цим терміном позначається основний загальнонауковий принцип. Сутність його полягає у тому, що немає таких предметів, явищ, процесів, які б не мали причини свого виникнення, зміни або зникнення. У цьому сенсі причинність виступає як загальний орієнтир пізнавальної діяльності. Однак те, що кожне явище має свою причину, аж ніяк не

означає, що два будь-яких, довільно вихоплених із загального зв'язку явища неодмінно перебувають між собою у причинному зв'язку. Нічого подібного принцип причинності не припускає, саме тому він і є лише окремим випадком принципу детермінізму. Донедавна суть принципу причинності тлумачили ще й таким чином, що однакові причини при аналогічних умовах спричиняють однакові наслідки. Проте можна констатувати, що цей ракурс принципу причинності все частіше ставлять під сумнів, оскільки доведено, що у світі немає і навіть теоретично не може бути нічого однакового.

Далі автор зосереджується на аналізі причинності як генетичного зв'язку явищ. Показано, що термін “причинність” широко використовують і в іншому значенні – для позначення процесу заподіяння, для констатації причинного зв'язку між певними подіями, явищами, фактами. Саме цей аспект причинності має значення для кримінального права.

У підрозділі “Причинний або причинно-наслідковий зв'язок” показано, що причинно-наслідковий зв'язок цілком припустимо скорочено називати “причинним”, як це робить багато філософів і переважна більшість юристів. Обидва терміни мають повноцінне право на існування.

Завершується розділ аналізом співвідношення понять “причинний зв'язок”, “причинна залежність”, “причинне відношення”. Підкреслюється, що немає помилки й у тому, що замість терміна “причинний зв'язок” уживаються: “причинна залежність”, “причинне відношення”, оскільки останнє поняття – найбільш широке з них, а видові поняття можна визначати через приналежність до певного роду. Усі ці терміни виражають ту саму суть: констатують, що об'єктивно мав місце процес заподіяння. Вираз: “між цими подіями існує причинний зв'язок”, рівнозначний твердженню про те, що одна з них є причиною другої, і ніяких інших зв'язків між парою досліджуваних подій, крім причинних, не передбачає.

Спеціальний **розділ (III-й)** у роботі присвячено висвітленню **об'єктивного характеру причинного зв'язку**.

Оскільки тлумачення об'єктивного характеру причинного зв'язку в науці кримінального права неоднозначне, автор уточнює зміст об'єктивності з філософських позицій. Зміст об'єктивності причинного зв'язку полягає в тому, що він існує незалежно від того, що думає про нього людина, і навіть від того – чи знає вона про нього взагалі.

Кримінальне право як причиною цікавиться лише певною поведінкою людини (дією чи бездіяльністю). Стосовно до задач цієї науки причинний зв'язок об'єктивний у тому сенсі, що він існує незалежно від того, чи робила людина певні вчинки спеціально, щоб домогтися певного результату, тобто свідомо, цілеспрямовано створювала причинний зв'язок, чи ж заподіяння якоїсь шкоди стало побічним або навіть зовсім непередбачуваним результатом її поведінки. Причинний зв'язок як втілення ретельно продуманого, ідеально спланованого людиною розвитку подій все одно залишається об'єктивним, як і той зв'язок, що залишився нею непоміченим. Сама по собі наявність певної мети як явища суб'єктивної сторони, не підкріпленої діями, які об'єктивно заподіюють якусь шкоду, нічого не змінює в об'єктивній стороні злочину, а значить і в його кваліфікації. Тому, з погляду автора і всупереч

досить розповсюдженій в науці кримінального права думці, доведення до самогубства з прямим умислом залишається таким, а зовсім не перетворюється в убивство, навіть якщо злочинець бажав, щоб потерпілий наклав на себе руки.

Одне з ключових місць у роботі займає **розділ IV “Породження як ознака причинного зв'язку”**, який складається з п'яти підрозділів.

Грунтуючись на даних філософії, логіки, мовознавства автор показує, що поняття “причина” за походженням і суттю означає активність, дію. Специфіка причинного зв'язку полягає у породженні нових явищ. Саме момент активності відбивають філософські категорії “причина”, “причинність”, “причинний зв'язок”.

Специфікою філософської термінології є те, що вона, як ніяка інша наукова термінологія, формується з лексики звичайної мови. Те, що у філософії називають буденною мовою, є мовою здорового глузду. Усвідомлення первісного значення категорії має концептуальну значимість. Тому з'ясування змісту поняття причинного зв'язку вимагає аналізу його витоків у повсякденному мисленні і практичній діяльності.

Далі автор переходить до аналізу історико-мовознавчих даних про походження категорії причинності. Лінгвістичні дослідження дозволяють стверджувати, що семантичним ядром причинності, яке зберігається протягом усього становлення цієї категорії аж до наших днів, є “дія”. Цей стрижневий смисл відбито в історії мови. Категорія причинності впливає із самої сутності матерії – її активності. Пізнання причини дає відповідь на питання про джерело руху, зміни речі.

На підставі мовознавчого аналізу співвідношення термінів “причина” і “вина” автором висувуються заперечення проти ототожнення цих понять, що подекуди зустрічаються у дослідженнях із кримінального права. Таке тлумачення є архаїчним і веде до відмови від визнання складу злочину як єдиної підстави кримінальної відповідальності.

Як найважливіші категорії людського пізнання причинно-наслідкові зв'язки відбилися в правилах побудови речення, у спеціальних граматичних показниках причинно-наслідкових відношень – причинних прийменників і причинних сполучників: “тому, що”; “через те, що”; “у силу того, що”; “унаслідок того, що”; “завдяки тому, що”; “тому що”; “оскільки”; “спричинило”; “результат”. Показник причинності виникає як відповідь на питання: чому? – тому що... Дослідження причинного зв'язку починається з постановки питання, його формулювання. Очевидно, що успіх тут багато в чому залежить від того, наскільки чітко і коректно це буде зроблено.

У заключній частині розділу автор розглядає активність як атрибут спричинення. Оскільки мова – це справжня квінтесенція людського досвіду, немає сумнівів у тому, що слову можна вірити. А значить, немає підстав сумніватися й у тому, що сама суть процесу спричинення полягає в активному (перетворюючому, виробляючому, викликаючому, породжуючому) характері причини.

У **розділі V** дисертації розглядаються **гносеологічні й онтологічні ознаки причинного зв'язку**.

У багатьох джерелах причинний зв'язок визначають як такий зв'язок між явищами, при якому причина передуює наслідку в часі і з необхідністю породжує його. Таким чином, в один ряд ставляться породження причиною наслідку, передуюння причини наслідку в часі і необхідний характер причинного зв'язку.

Автор монографії вважає, що причинний зв'язок може бути охарактеризований у двох рівнях – онтологічному і гносеологічному. Онтологічний рівень пізнання – це виявлення об'єктивної суті досліджуваного явища; гносеологічний – практичні прийоми, способи, шляхи її пізнання (емпіричний аспект), з використанням для цієї мети логіко-теоретичного інструментарію (логічний аспект). В онтологічному аспекті пізнання причинного зв'язку прагне одержати відповідь на питання: що він становить собою за природою, сам по собі, у чому його об'єктивна сутність? Онтологічною ознакою причинного зв'язку є ознака породження причиною наслідку. Гносеологічний аспект показує, як людина встановлює причинний зв'язок. Використання в цьому процесі вже сформованих понять і категорій складає логічний рівень її осягнення.

“Необхідність” – це гносеологічна, пізнавальна ознака причинного зв'язку. Вона характеризує той шлях, яким людина дійде висновку про його наявність або відсутність. Тут стають у пригоді досвід, накопичені знання про стійку повторюваність, регулярність, закономірності певних явищ. Необхідність – не суть причинного зв'язку, а результат пізнання великої кількості спричинюючих процесів. Вона не відноситься до конкретного, окремо узятим причинного зв'язку, а характеризує висновки суб'єкта, засновані на масових спостереженнях.

У переважній більшості випадків, коли людина робить висновок про наявність причинного зв'язку між певними подіями, це відбувається миттєво, на рівні інтуїції, якою виступає весь життєвий досвід, накопичені уявлення про те, що звичайно відбувається в аналогічних випадках, тобто знання певних закономірностей. Ознака необхідності використовується миттєво, “автоматично”. Це відбувається у випадках типових, звичних, простих і наочних. Оскільки цей процес здійснюється симультанно, без продуманого, поетапного аналізу, то про використання цієї ознаки можна говорити з певною часткою умовності – вона просто “незримо” присутня у свідомості. Тому ця ознака є лише попереднім орієнтиром у встановленні конкретного причинного зв'язку, і в цьому значенні вирішальної ролі в оцінці заподіючого характеру певного явища грати не здатна.

З позицій широко відомої в науці кримінального права теорії необхідного спричинення А.А. Піонтковського, “необхідний” причинний зв'язок має місце лише в тих випадках, коли діяння породжує наслідок із внутрішньо властивою йому необхідністю – наслідок у даній обстановці був реально можливим, наступив від здійснення цих дій закономірно. Такий алгоритм виявлення причинного зв'язку, на думку автора, становить замкнуте коло. Реальна можливість і є судження про високий ступінь імовірності. А саме це судження виступає як результат виявлення закономірності, типової повторюваності явищ. “Реальна можливість” відбиває ту ж саму обставину, що й “закономірність”,

через яку і розкривають необхідність. Людина вважає, що яке-небудь явище реально можливе лише тоді, коли вона знає, як розвиваються події в переважній більшості подібних випадків (це і є закономірність), а тому в неї є підстави з високим ступенем імовірності очікувати чогось подібного в кожному схожому випадку. Те, у чому прихильники “необхідного причинного зв'язку” бачать внутрішню сутність спричинення, відноситься не до самого явища, а до способів його пізнання.

Суть “адекватної теорії”, що ще донедавна зазнавала суворої критики за її “суб'єктивізм”, полягає у розв'язанні питання про наявність або відсутність причинного зв'язку між дією людини і тією шкодою, яка їй ставиться у вину, на основі узагальненого досвіду – судження про те, чи можуть узагалі такі вчинки викликати такий результат. Але саме на підставі досвіду, узагальнення, типізації явищ людина й одержує уявлення про причинний зв'язок. “Необхідність”, що розкривається через “реальну можливість”, і “адекватність” як типовість – ось характеристики закономірності, що з'ясовується через досвід, є результатом спостереження за аналогічними, подібними явищами.

Дисертант переконаний, що адекватна теорія і теорія необхідного спричинення – це те саме. Ніякого іншого способу проникнути у внутрішню суть явищ, крім як узагальнення свого і чужого досвіду, просто не існує. Це і свідчить про те, що “необхідність” є пізнавальна, гносеологічна ознака причинного зв'язку.

Про ознаку необхідності говорять і в іншому аспекті – як про антипод випадковості. Більшість людей схильні тлумачити випадковість як невизначеність, як обмеженість пізнавальних можливостей людини. Такий погляд, безсумнівно, містить раціональні моменти – відбиває дійсно існуючі обставини. Однак випадковість не позбавлена й онтологічного статусу – має місце об'єктивно, безвідносно до глибини людських знань.

Найбільш переконливим бачиться автору філософське тлумачення випадкових явищ як таких, котрі в рамках певної системи не залежать одне від одного. Вони не тільки не породжують, але і жодним іншим чином одне на друге не впливають. Говорити про випадки можна, тільки характеризуючи певну систему подій. Необхідність – це й у плані зіставлення її з випадковістю – досвідна, емпірична, гносеологічна категорія, категорія очікування певних подій на основі ймовірнісних уявлень. Вона виявляє себе у значній кількості одиничних явищ.

Випадкове також існує зовсім не у сфері відносин причин і наслідків. Випадковість завжди виступає як елемент безлічі. Усяке ж одиничне явище, розглянуте як структурна одиниця певної сукупності однорідних явищ, у яку подумки включає його пізнаючий суб'єкт, випадкове в тому сенсі, що з іншими такими одиницями не зв'язане, від них не залежить, не говорячи вже про те, що ними не породжується. Тому, визначаючи походження, спричинення якимось явищем конкретної події, безглуздо включати у визначення вказівку і на випадковість.

Отже, твердження про те, що конкретна причина може бути зв'язана зі своїм наслідком випадково, становить собою алогізм. Відповідно, те ж відноситься і до виразу “випадковий

причинний зв'язок". Він містить у собі глибоку внутрішню суперечність ще й тому, що будь-який зв'язок, у тому числі і причинний, визначається через "залежність", а основною характеристикою випадковості виступає, навпаки, незалежність. Випадково, тобто незалежно від аналогічних явищ, утворюються самі причини. Після того, як причина сформувалася, вона породжує наслідок.

Автор відстоює думку, що ні випадковість, ні необхідність використовуватися для визначення причинного зв'язку як онтологічної категорії не можуть. До зв'язків між конкретною причиною і її наслідком відношення вони не мають. Одне з цих понять (випадковість) належить до процесу утворення самих причин, інше (необхідність) – служить способом формування уявлень про причинність.

Далі автор аналізує проблему статистичної причинності. При масовому розгляді незалежних одна від одної подій виявляються певні статистичні (імовірнісні) закономірності. Але вони виявляються саме як тенденція, а не між парю досліджуваних ознак. Тому установлення певних зв'язків між явищами в статистичному плані зовсім не доводить наявності причинного зв'язку при розгляді конкретної пари подій. Про нього не можна судити, виходячи з поширеності того чи іншого явища, зафіксованої математичними методами. Вирішуючи питання про відповідальність конкретної особи за цілком певну індивідуальну поведінку, немає підстав користуватися абстрактними, узагальненими показниками. Кожна конкретна подія відбувається не тому, що, за спостереженнями, у величезному числі випадків процес протікає приблизно так і приводить до звичних, очікуваних результатів, а тому, що у кожному випадку спрацьовує механізм породження. Саме він і підлягає встановленню. Причинний зв'язок не може бути статистичним.

Оскільки породження містить у собі часову характеристику, саме по собі вказує напрямок часу від сьогодення до майбутнього, то включенням ознаки передування причини наслідку у визначення причинного зв'язку спотворюється основний зміст причинного відношення – виробляючий, породжуючий характер спричинення. Часовий фактор – це теж гносеологічна характеристика причинного зв'язку. Безумовно, встановлення того, що передбачувана причина передує в часі тому, у чому передбачається її наслідок, – це передумова встановлення причинного зв'язку між досліджуваними явищами, але не її онтологічна ознака.

Таким чином, породження причиною наслідку є єдиною ознакою причинного зв'язку, що відноситься до нього самого. Указівка на "необхідність", а також на передування причини наслідку, нічого не додає до онтологічної характеристики причинного зв'язку, а тому є в його визначенні зайвою. Ці ознаки мають значення для вирішення питання про наявність або відсутність причинного зв'язку, але лише як етапи установлення факту спричинення, способи формування висновків про те, мало чи не мало місце причинне відношення при конкретних обставинах. Вони відносяться не до самого причинного зв'язку, а до розумових операцій людини, які здійснюються для його пізнання,

встановлення в конкретних життєвих ситуаціях. Необхідний характер і передування причини наслідку в часі слід розглядати як ґносеологічні ознаки причинного зв'язку.

Розділ VI “Причина й умови” присвячено детальному аналізу проблеми, що є іншою стороною питання про співвідношення детермінізму і причинності, – проблеми супідрядності причини й умов. Строго кажучи, причина виступає як одна з умов, тобто обставин, так чи інакше причетних до події, що відбулася. Проте у філософії, як і інших науках, склалася стійка традиція не тільки виокремлювати причину з усього комплексу умов, але й протиставляти її останнім. Це пояснюється суто специфічним статусом причини – тим, що тільки вона має генетичну властивість, здатність породжувати наслідок. Інші ж умови самі по собі до генезису не здатні. Вони служать лише фоновими обставинами, більшою чи меншою мірою сприяють процесу спричинення, породжуючому фактору. Автор переконався, що найбільше відповідають філософським поглядам, а також (що не менш важливо) повсякденним, життєвим, виробленим століттями уявленням теза, що причина й умови – це різні детермінуючі фактори. Відмінність між причинами й умовами чітко зафіксована й мовними засобами. Для позначення зумовлювання використовується словесна форма “через”. Саме так говорять, коли хочуть вказати комусь, що його поведінка певним чином зв'язана з певною подією. Якщо хто-небудь заподіяв іншому смерть, говорять: “Ти його убив”. Якщо ж для цього, нехай і ненавмисне, були створені умови, тобто між поведінкою однієї людини і нещасним випадком з іншою проглядається інший зв'язок, звучать зовсім інші слова: “Він загинув через тебе”.

Між тим, у науці кримінального права принциповій відмінності причини й умов далеко не завжди надають значення. Більш того, деякі автори рішуче наполягають на визнанні причинного зв'язку у всіх випадках, коли виявляється хоч якийсь, навіть дуже віддалений зв'язок між діянням і наявною ймовірністю. Автор вважає це негативною тенденцією, оскільки змішування цих детермінант таїть у собі можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності як виконавця за вчинки, що зовсім не послужили причиною певної шкоди, а лише цій шкоді сприяли, зумовили її.

У розділі VII досліджується **проблема пускової причинності**. Наводяться аргументи, почерпнуті з філософських і природничонаукових джерел, що можуть сприяти розв'язанню давньої суперечки між представниками науки кримінального права про наявність або відсутність причинного зв'язку, коли наявні так звані “особливі обставини на стороні потерпілого”.

Досліджуючи проблему умов виникнення, зміни, припинення того чи іншого явища, фахівці в різних сферах знання звертають увагу на те, що всякий зовнішній вплив завжди переломлюється через внутрішню природу об'єкта, який відчуває цей вплив. Ефект залежить і від властивостей того тіла, що впливу піддається. Іншими словами, зовнішні причини діють через внутрішні умови. Ці умови бувають дуже специфічними, у силу чого і реакція на зовнішній вплив може набувати стрімкого, іноді несподіваного характеру. Такі процеси іменуються процесами “лавинного типу”. Вони ініційовані “причиною-поштовхом”. Специфіка “причини – поштовху” полягає в тому, що власне у фізичному

плані енергетика цього впливу непорівнянна за своїми масштабами з енергією, що приводиться поштовхом у рух. Саме цим і пояснюються сумніви щодо причинного зв'язку. Але на думку філософів і натуралістів, що приділили подібним процесам пильну увагу і вагомо обґрунтували свої твердження, причинний зв'язок у таких випадках зовсім не виключається. “Поштовх” є причиною наступних змін об'єкта, перебуваючого у стані нестійкої рівноваги. Аналогічне становище має місце й у ситуаціях, що у кримінальному праві іменуються “особливими обставинами на стороні потерпілого”. Автор монографії переконана, що ці обставини зовсім не виключають причинного зв'язку між поведінкою особи, і тією шкодою, що за нею настала. Стрімку реакцію організму, що балансує між життям і смертю – знаходиться в стані хиткої рівноваги, – викликає не готовність до неї, а саме вплив, який і є причиною патологічних змін.

Як процеси лавинного типу характеризуються і ланцюгові реакції, при яких кожна попередня ланка служить причиною наступної (лавини, селі, ядерні реакції, випадання осаду в пересичених розчинах і т.п.). Однак є підстави визнати, що в суспільному житті довгі причинні ланцюги – явище винятково рідкісне. Воно має місце лише в штучно створених, так званих “упорядкованих системах”. Це різні механізми, автоматичні лінії, системи управління. Сам принцип їх роботи заснований на жорсткій причинно-наслідковій “зчепленості” кожної наступної ланки з попередньою, на максимальній ізоляції цих систем від сторонніх впливів, що могли б порушити строго заданий хід. Створення таких систем – велике мистецтво, винахідництво, що полягає у забезпеченні “транзитивності” – переносі енергії строго від одного “вузла” до іншого з мінімальними втратами.

Дані багатьох наук свідчать, що як у природі, так і в суспільстві існують лише або дуже короткі, або так звані “монотонні” (типу лавинних процесів) причинні ланцюги. Картина взаємозв'язків являє собою складне, об'ємне переплетення взаємообумовлюючих явищ, а не одновимірних, нескінченно довгих “причинних ланцюгів”. Причина причини далеко не завжди служить причиною результату. Відносно віддалені вузли того чи іншого процесу, що розвиваються у просторі і в часі, – це умови, а не причини підсумкової події.

Автор звертає увагу також на те, що іноді там, де в науці кримінального права традиційно вбачають причинні ланцюги, є підстави побачити ситуацію інакше – розглядати об'єкт негативного впливу в різних “системах координат”. При такому підході, розглядаючи, наприклад, загиблу людину в різних орієнтованих обставинах, можна одержати різні висновки про причини її смерті, кожний з яких буде вірним. Як фізичне тіло, людина була деформована впливом маси кулі, що рухається на великій швидкості. Як живий організм (яким вона є у першу чергу для лікаря) людина перестала функціонувати в результаті викликаного розривом тканин припинення діяльності життєво важливого органа. Як одиниця соціуму (саме цей аспект цікавить юриста) потерпілий припинив своє існування через те, що іншою людиною в нього був зроблений постріл. На думку автора, у подібних випадках фахівці різного профілю зовсім не “проникають у різні ланки причинного ланцюга”, як це прийнято

вважати, а розглядають потерпілого в різних площинах його буття, під різними кутами зору. Обрання того чи іншого рівня абстракції визначається орієнтуючими обставинами, “прагматичним критерієм”.

Розділ VIII присвячено **проблемам формалізації причинного зв'язку**. Тут ставиться питання, чи можна знайти точні критерії, виробити певний “шаблон”, формулу причинного зв'язку, підставляючи у яку конкретні факти, можна було б чітко й однозначно вирішувати питання про наявність або відсутність причинного зв'язку в конкретній життєвій ситуації. У роботі зроблена спроба виявити алгоритм установлення причинного зв'язку.

Точці зору автора, що причинний зв'язок характеризується єдиною онтологічною ознакою, відповідає гранично коротке визначення: причинний зв'язок є зв'язок між явищами, котрий виявляється у тому, що одне з них породило інше.

Спираючись на наукознавчі джерела, автор показує, що така стисла дефініція має право на існування, оскільки відповідає широко відомому загальнонауковому “принципові простоти”. Цей принцип червоною ниткою проходить через всю історію науки і є засадничим, основним. Методологічне правило простоти – це вимога максимальної інформативності, поєднаної з мінімальним використанням спеціальних термінів.

Автор поділяє впевненість науковців у тому, що ознака “спричинення” формалізованою бути не може. Формулу причинного зв'язку дотепер вивести ніхто не зумів і навряд чи коли-небудь зуміє. Причинність як філософська категорія лежить в сфері сутнісних, якісних явищ. Причинний зв'язок належить до так званих “невимовних понятійних істин”. Його спричинюючий характер не зводиться до чисто раціональних узагальнень. Можливість вичерпного опису спричинення засобами логіки виключена. Пропоновані окремими вченими математичні формули якщо і виражають зв'язок між явищами, то не більш, ніж зв'язок функціональний. Спричинення, однак, залишається за їх рамками.

Незважаючи на те, що причинний зв'язок формалізації не піддається, він існує незалежно від того, чи можемо ми виразити його математично. Людство нагромадило колосальний досвід, нехай і не формалізованого, значною мірою інтуїтивного, але все-таки пізнання причинних зв'язків. Його і пропонується закликати на допомогу. Для того, щоб упевнитися в наявності або відсутності причинного зв'язку між певним учинком людини і шкодою, що ймовірно ним викликана, є сенс використовувати положення всіх теорій причинного зв'язку. Якщо користуватися різними методами, дослідження може проходити ряд етапів, число яких буде визначатися конкретною задачею, специфікою тієї чи іншої ситуації.

Перш ніж вирішувати питання про причинний зв'язок, потрібно забезпечити для цього передумову: чітко визначитися – між чим і чим ми його встановлюємо, які факти нас цікавлять. Стосовно до проблем кримінального права – це завжди система з двох компонентів: діяння, що відповідає описаному в диспозиції статті Особливої частини КК, і якась, що також має місце в реальній дійсності, шкода, котра збігається з законодавчим описом наслідку. Між ними причинний зв'язок і відшукується.

Питання про його наявність автоматично знімається, якщо буде виявлено, що діяння, у якому “підозрюється” причина певної події, мало місце пізніше цього “наслідку”. Вирішувати питання про причинний зв'язок має сенс, тільки якщо передбачувана причина дійсно передувала у часі гіпотетичному наслідку. Це також є передумовою розв'язання питання про причинний зв'язок. Якщо немає сумнівів у тому, що діяння учинилося раніш, ніж виникла певна шкода, або ці сумніви вже усунуті шляхом аналізу достовірних даних, можна продовжити міркування щодо існування між ними причинного зв'язку. Хоча ці роздуми мають місце не завжди, а лише в складних випадках.

У цих ситуаціях можна скористатися теорією необхідної умови – “якби не...”. Якщо діяння людини виявиться єдиною умовою шкоди, що наступила, інших при найретельнішому обстеженні знайти не вдається – є підстави думати, що воно і породило цю шкоду, тобто послужило його причиною. Але цих “якби не...” може виявитися декілька. Тут виступає на передній план теорія необхідного спричинення. Мається на увазі запропоноване в монографії її гносеологічне трактування, коли ознака необхідності розглядається як пізнавальна, а питання про його наявність або відсутність вирішується, виходячи з життєвого досвіду. На цьому етапі зусилля будуть спрямовані на те, щоб переконатися, чи дійсно у переважній кількості аналогічних ситуацій подібні діяння супроводжуються саме такою шкодою. Одночасно це буде й відповіддю на питання, чи висока імовірність подібного результату, тобто чи створювало дане діяння реальну можливість настання цієї шкоди.

Але такий шлях установлення причинного зв'язку можна назвати чисто теоретичним. У реальній дійсності він, якщо і має місце, то в миттєвому, симультанному – “згорнутому” вигляді. Насправді людина практично відразу ж подумки задається питанням: “Чи насправді у цьому випадку одна подія спричинила іншу?”. Таким чином, відповідь на питання про причинний зв'язок залежить від того, як буде вирішена саме ця проблема – проблема вироблення, спричинення викликання такої шкоди.

Далі автор зупиняється на методів лінгвістичної інтуїції в пізнанні причинного зв'язку. Оскільки сутнісна ознака причинного зв'язку – “спричинення” – формалізації не підлягає, її не можна обчислити, а можна лише “відчути”, єдине, що можна зробити – це скористатися запропонованим автором методом лінгвістичної інтуїції. Наводяться аргументи, що звичайна розмовна мова здатна серйозно допомогти у вирішенні цілком конкретних проблем застосування кримінального закону. Лінгвісти справедливо стверджують, що мова може буквально “розкривати невимовне”, оскільки психічна реакція людини на будь-яке слово, узятє в його динаміці, у конкретній ситуації, де воно використовується, є рівнодіюча особистого досвіду і досвіду усього людства. Динамічне, провідне, спрямовуюче, вказівне значення слова полягає в його чуттєвому “обрамленні”, емоційному “відгукові у душі” – відчутті його придатності для передачі потрібного змісту, уловлюванні його відповідності чи невідповідності контексту.

Принципове значення має структура мовного оформлення проблеми. Природною і безпосередньою мовною формою її вираження є запитання. Тому потрібно чітко і ясно формулювати проблему у

вигляді питальної пропозиції. Потрібно не тільки правильно ставити запитання, але при відповіді на них свідомо осягати те, що мовознавці називають “чуттєвим тоном слова”.

Запитання: “Чи діяння є причиною даної події?” еквівалентне такому: “Чи спричинена дана подія вчиненим діянням?”. Обидва запитання мають і найбільш наближену до природних, побутових, а також загальнонаукових уявлень форму: “Чи тому відбулася ця подія, що було вчинене це діяння?”. Висновку про наявність причинного зв'язку між розглянутими подіями відповідає судження: “Ця шкода наступила тому, що було вчинене це діяння”. Якщо стосовно до конкретної пари подій (фактів, явищ) така відповідь звучить протиприродно, викликає внутрішній протест, інтуїтивне відторгнення, значить припущення про наявність причинного зв'язку між ними можна вважати таким, що не відповідає дійсності. Ймовірніше, аналізоване діяння лише певним чином сприяло настанню шкоди, створювало для цього умови.

Звичайно, у складних випадках довіряти можна тільки інтуїції високоерудованого юриста, який віртуозно володіє словом. Тому він, як ніхто інший, повинен бути людиною, яка не просто знає, але й тонко відчуває стилістику, лексику мови. Але навіть такий фахівець не зможе довести свою правоту засобами формальної логіки. Уся надія лише на здоровий глузд. Саме він підкаже, приміром, що людину було убито з рушниці зовсім не тому (не через те), що хазяїн недбало зберігав належну йому зброю. Цим він усього лише полегшив скоєння вбивства іншою особою, мимоволі створив для цього умови. А значить, причинний зв'язок між загибеллю людини і недбалим зберіганням зброї відсутній. На жаль, законодавча конструкція складу, що передбачає такий злочин, свідчить про зворотнє. Вона побудована з використанням слова “спричинило”, що служить показником причинності. Це не відповідає природним і заснованим на них філософським уявленням про причинний зв'язок, спотворює сутність причини як дієвого начала.

Щоб цього не відбувалося, у будь-якій галузі знань філософські категорії повинні використовуватися в тому самому значенні. Мова науки повинна бути доступна всім і будуватися на фундаменті знайомих, звичних слів у їх загальнозживаному значенні. Будь-які терміни припустимо використовувати лише у тому значенні, котре вони мають у тій сфері, з якої запозичені. Надання усталеним у тій чи іншій науці термінам якогось іншого смислу здатне дезорієнтувати дослідника і правозастосовника, не говорячи уже про пересічних громадян, до яких у першу чергу звернений закон. Саме життєві, загальнозживані уявлення про причину і наслідок можуть служити орієнтирами у визнанні певної поведінки людини причиною тієї чи іншої події.

У розділі IX “Інформаційна причинність” доводиться, що метод лінгвістичної інтуїції може сприяти і з'ясуванню проблем, що переломлюються крізь призму так званої “інформаційної причинності”, а саме питань причинного зв'язку при співучасті в здійсненні злочину і при бездіяльності, що мають принципово важливе значення для кримінального права.

Термін “інформаційна причинність” відносно “молодий”, але цього не можна сказати про явища, що ним позначаються. Про інформаційну причинність, як результат перетворення “пускової причинності”, “причини-поштовху”, говорять, маючи на увазі, що зміст одержуваної певним об'єктом інформації може служити причиною процесів, які у ньому відбуваються, – відповідних реакцій. У першу чергу це стосується живих організмів. Інформаційна причинність виникла разом з появою життя на Землі. Крім наук про живу природу, поняття інформаційної причинності використовується в деяких технічних науках, що мають метою створення штучних самокерованих систем. У обох випадках енергетична неадекватність відповіді системи на сприйнятий нею імпульс зумовлена не її власними кількісними характеристиками, а внутрішньою своєрідністю, індивідуальною специфікою самокерованої системи (живої або штучно створеної). Такі системи, у тому числі і людина, реагують не тільки на абсолютну енергію впливів, але, у першу чергу, на відносні величини – несену ними інформацію.

Автор підкреслює, що без переносу фізичної енергії не може бути і самого інформаційного заподіяння. За джерелом інформації закріпився термін “сигнал”. Сигнал містить у собі матеріально-енергетичні характеристики, але зміст його не залежить ні від якості енергії, ні від її абсолютної величини. Інформаційний вплив стосовно до людини завжди опосередкований роботою її свідомості. Якщо свідомість не бере участі у цьому процесі як активний агент, носій інформації ніколи не трансформується у власне інформацію. Свідомість може реагувати на те, що людина бачить, чує, сприймає дотиком, органами нюху і смаку, а також на власні думки, спогади, фантастичні образи тощо – носій інформації може бути різним. Але інформація служить не причиною змін у навколишньому світі, а активізуючим компонентом процесу породження, сигналом, каталізатором, що ініціює цей процес, тобто носієм причини. Навіть мимовільні реакції людини на одержувану інформацію – шок, переляк, із усіма впливаючими наслідками аж до розладу здоров'я і навіть смерті – є результатом її “розшифровки”. Мало сприйняти сигнал органами чуттів, потрібно ще зрозуміти, досягнути його зміст (можна чути іноземну мову, але не розуміти її).

Автор дисертації звертає увагу на те, що для кримінального права має значення лише один аспект “інформаційної причинності” – вплив інформації на поведінку чи стан людини. У переважній більшості випадків отримана інформація не виступає навіть і як носій причини, а служить лише фактором, який зумовлює відповідну поведінку, сприяє прийняттю того чи іншого рішення (зокрема, скоїти під впливом іншої особи протиправний учинок).

Відомо, що інформаційний вплив однієї людини на іншу може носити характер примусу або спонукання. І те, і інше являє собою доведення до свідомості особи змісту певної вимоги, поєднане з повідомленням про несприятливі наслідки відмови від її виконання.

Автор вважає, що про примус можна говорити лише тоді, коли жертву ставлять перед вибором, де “третього не дано”. Якщо існує хоча б ще один варіант вибору, це – спонукання. Примус є вплив на

психіку особи, тому словосполучення “психічний примус” є тавтологією. Примус може здійснюватися або шляхом одного лише залякування (погроз), або в поєднанні з фізичним насильством.

Примус має місце тільки у випадках, коли людина виконує необхідне сама, тобто виявляє свою волю. Він не може бути “нездоланим”. Так званий “нездоланий фізичний примус” – це не примус, а різновид нездоланої сили, під впливом якої людина взагалі не виявляє себе як особистість. За допомогою одного лише фізичного насильства, не підкріпленого конкретною вимогою, людину неможливо змусити зробити що-небудь. Можна тільки зробити це замість неї. Якщо злочинець, користуючись перевагою в силі, схопить когось за руку і цією чужою рукою вдарить іншого, – це зовсім не означає, що він “змусив” вдарити людину. Те, що у кримінальному праві прийнято називати “фізичним примусом”, логічно розглядати як фізичне насильство, що служить додатковим до погрози засобом тиску на психіку.

У випадку примусу, коли особа виконує необхідну дію в стані крайньої необхідності, мова йде про опосередкований причинний зв'язок.

Опосередкований причинний зв'язок має місце не тільки у тих випадках, коли під впливом примусу людина робить учинок небезпечний для інших, але й тоді, коли злочинець примушує її скоїти дії, небезпечні для неї самої, чи і зовсім саморуйнівні, тобто ставить особу в становище, назване автором “ситуацією фатального вибору”. Мається на увазі власноручне позбавлення життя, коли злочинець примушує особу зробити це під погрозою негайного вбивства чи страшних мук.

Опосередкований причинний зв'язок завжди носить інформаційний характер. Посереднє заподіяння можна визнавати тільки за умови, що опосередкуючою ланкою виступає вольова поведінка іншої людини. Причому таке, котре здійснюється в стані крайньої необхідності (або ситуації фатального вибору), обманутою особою (у випадку пробачливої помилки), неосудним або особою, яка не підлягає кримінальній відповідальності в силу недосягнення відповідного віку. Автор наполягає на тому, що і неосудний, і малолітній, якщо їх удається схилити до певної поведінки, – діють, виявляють волю. Таких людей не можна ототожнювати зі “знаряддями”. Людині, позбавленій здатності приймати рішення, нехай і неадекватне з погляду здорового глузду, просто неможливо що-небудь розтлумачити, доручити. Дії малолітніх і неосудних не можуть складати злочину в силу нездатності таких осіб до правильної їх оцінки, недостатньої глибини усвідомлення того, що відбувається.

Використання злочинцем нездоланного фізичного насильства не можна розглядати як посереднє заподіяння, оскільки воля особи, що зазнала такого насильства, в заподіянні шкоди не бере участі. У цих випадках злочинець є безпосереднім виконавцем.

Спонування (якщо мова не йде про неосудного, малолітнього чи обманутого), на відміну від примусу, лише зумовлює відповідну поведінку, і тому посереднього заподіяння не створює.

Автор заперечує проти розповсюдженої у кримінальному праві точки зору, що до опосередкованого причинного зв'язку слід відносити випадки використання тварин, знарядь,

механізмів. При такому підході для безпосереднього причинного зв'язку залишаються тільки ситуації заподіяння шкоди “голими руками”. Пропонується єдиний критерій опосередкованого причинного зв'язку – використання чужої волі. Волю ж має тільки людина.

Коли людині просто пропонують учинити злочин, нічим при цьому не загрожуючи (а іноді навіть і навпаки, обіцяючи винагороду), діапазон можливих варіантів вибору ще ширший. У цих випадках також має місце зумовлююча, а не причинна детермінація. Причиною відповідною поведінки людини є її волевиявлення, прийняття і реалізація певного рішення в умовах вільного вибору, багатоваріантності. Такий стан справ має місце при співучасті в здійсненні злочину, зокрема, при підбурюванні.

Будь-яка поведінка людини, кожне її рішення обумовлене цілим комплексом умов, детермінується багатьма обставинами, що у минулому і нині, зовні чи внутрішньо, впливали або впливають на людину. Ситуація впливає на поведінку людини, лише переломлюючись через її свідомість. Причиною вчинку є особистісне рішення, а не вплив інших осіб. Рішення вчинити певні дії усього лише зумовлене цим впливом. А значить, немає причинного зв'язку між діями другорядних співучасників і дією виконавця. Отже, не може бути її між діями інших співучасників і тією шкодою, що стала наслідком власних дій виконавця. Виконавець, приміром, скоює убивство не тому, що йому дали пістолет, не тому, що йому порадили або наказали позбавити життя іншу людину, а тому, що він у кінцевому рахунку вирішив зробити це сам.

З того, що при співучасті має місце не причинний, а зумовлюючий зв'язок, випливає однозначне тлумачення ознаки, яка кваліфікує багато злочинів: “здійснення діяння за попередньою змовою групою осіб”. Якщо наслідок – це результат дій виконавця, а другорядні співучасники лише створюють для цього умови, то групою осіб, які вчинили злочин, можуть бути визнані тільки його співвиконавці. Ця ознака не застосована до співучасті з поділом ролей (якщо цей поділ не носить тільки технічний характер).

Розділ X присвячений гостро дискусійній проблемі кримінального права – питанню про **причинний зв'язок при бездіяльності**. Ніхто з фахівців не заперечує того, що людина, яка проігнорувала свій обов'язок діяти для того, щоб не допустити настання певної шкоди, повинна нести відповідальність за свою поведінку. Проте, одні вчені (А.А. Піонтковський, Т.В. Церетелі, М.І. Ко-вальов, М.Д. Дурманов, В.М. Кудрявцев, Г.А. Крігер, М.Й. Коржанський і ін.), вважають, що особа відповідає за заподіяння шкоди своєю бездіяльністю, інші (М.Д. Шаргородський, Г.В. Тимейко, В.Б. Малинін) – категорично заперечують здатність бездіяльності до заподіяння, упевнені, що злочинець несе відповідальність за незапобігання шкоді, заподіюваній іншими силами. Існує й компромісна позиція – “прирівнювання” незапобігання шкоді до його заподіяння в силу їх приблизно однакової суспільної небезпеки (О.С. Горелик). У монографії запропоновано інший підхід до проблеми. Наводяться аргументи на користь того, що бездіяльність може брати участь у процесі заподіяння тільки як інформаційний сигнал. Але і тоді її заподіюючий потенціал дуже обмежений.

Інформацією здатна служити будь-яка поведінка людини, у тому числі і бездіяльність. Тому вона може виступити носієм причини тієї чи іншої відповідної реакції з боку особи, яка її сприйняла. Бездіяльність, позбавлена інформативності – активного діючого, силового, продуктивного, подорожуючого начала, не здатна бути причиною жодних змін у навколишньому світі (як у природній, так і в соціальній його сферах). Іншими словами, бездіяльність не може виступати носієм причини будь-якої події за умови, що вона не служить енергетичним поштовхом до розвитку якогось процесу, не здатна вивести певну систему зі стану динамічної рівноваги.

Далі автор показує, що у науці кримінального права прийнято трактувати бездіяльність як пасивну поведінку особи. Тим часом фізичний зміст поведінки людини, яка не виконала обов'язок діяти – активна вона чи пасивна у той момент, коли була необхідність вчинити необхідну дію, – ніякого правового значення не має. Тим більше, що сама “пасивність” не абсолютна, а відносна. Який би вигляд не мав зовнішній бік так званої “бездіяльності”, – насправді вона завжди є дією, щонайменше внутрішньою. Автор вважає, що вказівка у визначенні бездіяльності на її пасивний характер є зайвою, невиправдано обтяжує дефініцію, суперечить вимогам логіки до конструкції визначень, а саме, вимозі мінімуму ознак.

Прихильники заподіяння бездіяльністю аргументують свою позицію в першу чергу тим, що явища суспільного життя принципово відрізняються від природних явищ. У силу такої специфіки бездіяльність як соціальний феномен, незважаючи на відсутність енергетичних властивостей, наче б все ж здатна спричинити зміни у навколишньому середовищі. Супротивники такого підходу заперечують здатність бездіяльності до заподіяння саме в силу того, що вона не має енергетики, а отже, позбавлена продуктивної основи. Дисертант виходить з того, що бездіяльність як інформаційний сигнал енергетичними властивостями володіє, оскільки інформація фізично сприймається органами чуттів, являє собою певний контакт з енергоносіями (звукові хвилі, світло і т.д.). Тільки в такій якості бездіяльність і здатна брати участь у процесі заподіяння.

Далі автор аналізує проблему причинного зв'язку при різних варіантах ненадання допомоги. Статті КК, у яких мова йде про ненадання допомоги, відрізняються між собою за суб'єктом відповідних злочинів (загальний суб'єкт, особа, зобов'язана піклуватися про потерпілого, у тому числі мати новонародженої дитини, медичний працівник). Автор на широкому матеріалі доводить, що такі варіанти бездіяльності самі по собі не здатні до заподіяння. Вони позбавлені динамічного начала, не мають ні найменшого ступеня інтенсивності. Однак, об'єктивна сторона відповідних складів сформульована законодавцем з використанням слів, якими фіксується процес заподіяння, – “заподіяло”, “спричинило”. Формально з цього випливає, що, приміром, лікар, який відмовив хворому у допомозі, заподіяв йому смерть, інакше кажучи, – убив. Але ж санкції статей, що передбачають бездіяльність-невтручання, нижчі, ніж навіть за необережне убивство. На думку автора, це пояснюється

зовсім не специфікою причинного зв'язку при бездіяльності-невтручанні, як це прийнято вважати, а його відсутністю.

Бездіяльність у вигляді залишення у небезпеці, як і ненадання допомоги, сама по собі ніякої шкоди не заподіює в силу відсутності власної енергетики. А отже, такі варіанти бездіяльності ні за яких обставин, ні при якій формі вини не можуть бути кваліфіковані як убивство. Наведені у літературі приклади залишення в небезпеці при наявності прямого наміру щодо смерті потерпілого, кваліфіковані як навмисне убивство, насправді ілюструють заподіяння смерті попередніми діями злочинця. Причому такими діями, що відбуваються мимо волі потерпілого, і тим самим ставлять його в небезпечне для життя становище.

Автор вважає, що “поставлення в небезпеку” у кримінальному праві іноді трактують занадто широко, а саме, його вбачають там, де насправді людина поставила себе в небезпечне для життя становище сама, хоча і під впливом іншої особи. Є підстави думати, що “поставлення в небезпечне для життя становище” має місце, коли злочинець робить такі дії, котрі нейтралізують волю потерпілого. Сам потерпілий не бере участь у створенні ситуації, що виявилась для нього смертельно небезпечною. Якщо смерть при цьому наступила, діяння слід кваліфікувати як убивство. Відповідно до форми вини воно буде або навмисним, або необережним. У випадку, коли смерть стала результатом необережних дій злочинця, який міг врятувати свою жертву, але не зробив цього, крім необережного убивства його звинувачують і за статтею “Залишення в небезпеці”.

Якщо ж з незалежних від винного причин потерпілому вдалося уникнути смерті, то кваліфікація злочину залежить від форми вини у відношенні вчиненої дії. У випадку прямого наміру на позбавлення життя - замах на убивство. Вести мову про залишення в небезпеці за таких обставин не має сенсу, оскільки протиприродно було б очікувати від особи дій для порятунку того, кого вона прагнула убити.

Якщо вчинене зроблено з непрямым наміром чи по необережності, і смерть при цьому не наступила, то замах на убивство вже неможливий. У таких ситуаціях питання про відповідальність вирішується, як відомо, виходячи з фактичних наслідків. Якщо їх немає (людина жива й здорова), то відповідальність за здійснення тих дій, у результаті яких потерпілий побував у небезпечному для життя становищі, виключається. Але злочинець при цьому повинен відповісти за свою подальшу поведінку – залишення в небезпечному для життя стані особи, яку у такий стан сам же (того не бажаючи) і поставив.

Коли людина потрапляє у небезпечний для життя стан за власною волею, нехай навіть і під впливом умовлянь чи обіцянок з боку іншої особи, вважати, що остання поставила людину в небезпечне для життя становище немає підстав. У такому стані потерпілий опинився сам, пішов на ризик добровільно. Тому, якщо той, хто утягнув його в небезпеку, потім залишить у біді, відповідати

повинен не за статтею “Залишення в небезпеці”, а за “Ненадання допомоги” (якщо не є особою, зобов'язаною піклуватися про потерпілого).

На думку автора, соціальний сенс кримінального переслідування за різні варіанти ненадання допомоги полягає в охороні моральності, а суспільна небезпека таких злочинів виявляється в посяганні на суспільні відносини, що забезпечують моральні засади суспільства, такі неминуці загальнолюдські цінності, як взаємодопомога і взаємовиручка людей. Тим, що людина відмовилася допомогти іншій, залишила її без допомоги, вона справді виявила себе різко негативно. Але негативна характеристика вчинку ніяк не може збільшитися у зв'язку з тими обставинами, що мали місце після цього, оскільки подальший розвиток подій їй вже не підвладний. Така поведінка аморальна сама по собі, і цього цілком достатньо (у плані об'єктивної сторони) для притягнення до кримінальної відповідальності за залишення в небезпеці або ненадання допомоги. Включати в диспозицію відповідних статей указівку на шкоду, заподіяну зовсім іншими силами, як кваліфікуючу ознаку складу, значить ставити відповідальність особи в залежність від подій, що не мають до її поведінки ні найменшого відношення. Злочинець у подібних випадках відповідає не за заподіяння шкоди, а за незапобігання їй. Причинний зв'язок при бездіяльності-невтручанні, якщо вона не носить інформаційного характеру, відсутній.

У цьому ж ключі проаналізована в дисертації і проблема вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини. Показано, що навіть ті, хто категорично заперечує можливість заподіяння бездіяльністю, визнають, що мати, яка не годує свою безпомічну дитину, тим самим заподіює їй смерть. Автор стверджує, що таке бачення пояснюється чисто психологічно – дослідники перебувають під враженням найглибшої аморальності, приголомшливої жорстокості жінок, здатних позбутися від небажаних дітей ціною їх життя. І все-таки автор вважає, що сама по собі бездіяльність матері, оскільки вона не носить інформаційного характеру, і за умови, що вона не супроводжується вчинками, активно спрямованими на заподіяння дитині смерті, є залишенням її у небезпеці. Бездіяльність не може трансформуватися в убивство жодними суб'єктивними обставинами.

Підсумовуючи роздуми про спричиняючі властивості бездіяльності, автор підкреслює, що вона може служити носієм причини винятково в інформаційному аспекті, тобто коли, пройшовши відповідними інформаційними каналами організму людини, бездіяльність активізує відповідні процеси. Але не завжди, а лише у тих ситуаціях, коли її вплив здійснюється мимо або в обхід волі особи.

По-перше, це той випадок, коли інформація, що міститься в бездіяльності, служить подразником, який викликає у сприймаючої її людини мимовільну реакцію організму. Дієвою детермінантою, тобто носієм причини бездіяльності як інформаційний сигнал може бути лише за умови, що реакція на неї з боку сприймаючої цю інформацію особи не є проявом її волі. Не можна виключати смерті людини від горя, коли вона розуміє, що близькі люди не бажають про неї піклуватися. Загибель від психологічного шоку можлива внаслідок усвідомлення того, що в хвилину фатальної небезпеки людина, на яку

розраховував той, хто потрапив у біду, нічого не зробила для його порятунку. Смерть у таких випадках настає як результат чисто фізіологічної відповіді організму на психологічний травмуючий фактор, а не як свідомий вибір.

По-друге, причиною певних подій може бути й інформація у вигляді відсутності відомостей про необхідність змінити свою поведінку, направити вольові зусилля на запобігання шкоді. При останніх обставинах бездіяльність знаходиться в опосередкованому причинному зв'язку зі шкодою, що безпосередньо заподіюється особою, яка перебуває у стані пробачливої помилки (казусу). Типовий приклад – бездіяльність стрілочника, в результаті якої сталася катастрофа поїзда, машиніст якого не підозрював, що веде потяг на зайняту колію.

В інших випадках, на думку автора, має місце інший вид інформаційної детермінації – інформаційне зумовлювання. Бездіяльність сторожа чи ревізора, приміром, є зовсім не причиною, а умовою розкрадання. Подібні події поєднує те, що бездіяльність однієї особи служить для іншої не тим сигналом, що діє прямо, в обхід прийняття рішення, а є інформацією до роздумів, за якими постає вибір.

Розділ XI монографії трактує питання **про місце причинного зв'язку в системі ознак об'єктивної сторони складу злочину**. Автор стверджує, що причинний зв'язок не має самостійного місця в системі ознак об'єктивної сторони складу злочину. Вираз “діяння, наслідок і причинний зв'язок між ними” містить логічне протиріччя, оскільки наслідок – це і є те, що завдано, заподіяно дією. Для описання об'єктивної сторони матеріальних складів, тобто складів, що містять указівку на наслідок, немає необхідності, крім діяння і наслідку, окремо називати ще й причинний зв'язок. Подія тільки тоді і може одержати певну характеристику, коли вона розглядається як елемент тієї чи іншої системи, а не “загалом”. Абстрактно, безвідносно до конкретної предметної сфери питання про причину і наслідок не може бути вирішено. Слово “наслідок”, як і “причина”, завжди вживається у зв'язку з цілком певною ситуацією. Не можна назвати наслідком таку подію, щодо якої встановлено, що вона не перебуває у причинному зв'язку з явищем, у якому раніше передбачалася її причина. Якщо якась шкода, у якій спочатку проглядався наслідок, насправді породжена якоюсь іншою причиною, логічно вести мову не про те, що “між діянням і наслідком немає причинного зв'язку”, а що в даній ситуації в силу відсутності причинного зв'язку немає і передбаченого кримінальним законом наслідку. Іменувати “наслідком” подію, причинний зв'язок якої з діянням ще не встановлено, – передчасно. Таке “забігання наперед” становить собою логічну “помилку зв'язків”. Процес формування думки стихійно відбиває процес становлення події. Форма викладу думки повинна цьому відповідати.

Якщо прийняти викладену точку зору, то слід констатувати, що об'єктивна сторона злочину з матеріальним складом описується за допомогою двох обов'язкових ознак – діяння і наслідку. Причинний же зв'язок виступає як атрибут наслідку. Поки його ще не встановлено, чи ж після того, як

доведено його відсутність, іменувати деяку шкоду наслідком – некоректно, оскільки це суперечить вимозі системності, цілісності, послідовності, несуперечності в оформленні судження.

У висновку підводяться підсумки дослідження. У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми. Це виявляється насамперед в тому, що уперше не тільки в Україні, але й у кримінально-правовій науці пострадянського простору аналіз причинного зв'язку як кримінально-правового явища зроблено на основі детального вивчення його як універсальної категорії у загальнонауковому, філософському розумінні.

Показники, що традиційно трактуються як ознаки причинного зв'язку (передування причини наслідку в часі, породження причиною наслідку), розглядаються в двох рівнях – онтологічному і гносеологічному. Породження причиною наслідку є єдиною ознакою причинного зв'язку, яке відноситься до неї самої – онтологічною ознакою. На основі даного підходу причинний зв'язок може бути визначено як такий зв'язок між двома явищами, при якому одне з них породило інше.

Грунтуючись на аналізі філософського розуміння необхідності, стверджується, що широко відома в науці кримінального права “теорія необхідного спричинення” – це та ж „адекватна теорія” причинного зв'язку, яка у радянський період зазнавала суворої критики за її “ідеалістичний суб'єктивізм”, і тому не могла застосовуватися у первісному вигляді.

Обґрунтовується висновок, що так звана “цільова причинність”, у супереч тенденції до визнання її суб'єктивною категорією, – це явище об'єктивне. Причинний зв'язок не перетворюється в явище суб'єктивного порядку через те, що людина цілеспрямовано створювала його, витончено, хитромудро “конструювала”.

Показано, що ймовірний (статистичний) зв'язок між явищами взагалі, у тому числі й у кримінальному праві, не може бути визнано причинним. Статистичні закономірності виявляються не між парою досліджуваних ознак (причина – наслідок), а як тенденція, при масовому зіставленні подій.

Вперше в рамках кримінально-правового дослідження здійснено аналіз історико-мовознавчих даних про походження категорії “причина”. Він дозволяє стверджувати, що семантичне ядро причинності – це “дія”. Терміном “породження” фіксуються активна (силова, енергетична, генетична) суть спричинення. Як мовні засоби констатації причинного зв'язку сформувалися спеціальні граматичні конструкції, що відбивають його суть: “тому, що”; “через те, що”; “у силу того, що”; “унаслідок того, що”; “завдяки тому, що”; “так як”; “оскільки”; “спричинило”; “результат”.

Запропоноване нове, котре базується на результатах досліджень комплексу наук, розуміння явища, яке прийнято називати “ланцюгом причин”. Автор наполягає, що причина причини далеко не завжди служить причиною результату. Одержала подальший розвиток аргументація проблеми причинного зв'язку при наявності особливих обставин на стороні потерпілого. Запропоновано вирішення її у новому ключі – виходячи з уявлень про лавинні процеси під кутом зору філософського питання про “пускову причинність”.

По-новому поставлено питання про так звану “інформаційну причинність”. Показано, що інформація служить не причиною змін стану або поведінки людини, а всього лише носієм причини. Причина ж формується як результат взаємодії інформації зі свідомістю людини. Автор доводить, що носієм причини може виступати не будь-яка інформація, а лише така, що викликає мимовільні реакції. В інших випадках має місце не інформаційна причинність, а інформаційне зумовлюване. Причиною зміни поведінки людини служить прийняття нею рішення на основі вибору з якогось набору можливостей. Доведено, що опосередкований причинний зв'язок завжди носить інформаційний характер. Запропоновано єдиний критерій його виділення – використання злочинцем чужої волі для досягнення власних цілей. Аргументовано, що зв'язок між співучасниками злочину – це зумовлюючий, а не причинний, зв'язок. Він також носить інформаційний характер. З того, що при співучасті має місце не причинний, а зумовлюючий зв'язок, випливає однозначне тлумачення ознаки, що кваліфікує багато злочинів: “здійснення діяння за попередньою змовою групою осіб”. Ця ознака не характерна для співучасті з розподілом ролей.

В аспекті інформаційної причинності у дослідженні розглянуто питання про причинний зв'язок при бездіяльності. Доведено, що бездіяльність здатна бути носієм причини винятково як інформаційний сигнал. Одержала додаткової аргументації з філософських і природничо-наукових позицій точка зору, відповідно до якої бездіяльність-невтручання (якщо воно не носить інформаційного характеру) саме по собі, не супроводжуване діями, цілком позбавлена активного, виробляючого, енергетичного начала, а тому причиною яких-небудь змін служити не може.

Подальшого розвитку дістало твердження, що причинний зв'язок як явище сутнісного порядку, котре не володіє кількісними характеристиками, ніколи і ніким не може бути формалізоване. Вперше в науці кримінального права пропонується вирішувати питання про породжуючий характер діяння за допомогою методу “лінгвістичної інтуїції”, котрий ґрунтується на колосальному досвіді пізнання причинного зв'язку, накопиченому людством, який є відображенням у вироблених тисячоліттями мовних конструкціях.

На основі логіко-філософського аналізу парних філософських категорій зроблено висновок, що причинний зв'язок не має самотійного місця серед ознак об'єктивної сторони складу злочину. Об'єктивна сторона злочину з матеріальним складом описується з допомогою пари кореспондуючих ознак: “діяння” і “наслідок”. Причинний же зв'язок виступає як атрибут наслідку, оскільки таким може бути названа лише та подія, що перебуває з діянням у причинному зв'язку.

Післямову “Філософське обґрунтування заподіюючих властивостей поведінки людини в релігійному аспекті” автор присвятив аналізу тих морально-етичних проблем, що постають перед вченими і практиками на сучасному етапі життя суспільства, коли значна роль визнана за релігією, одним з постулатів якої є твердження: “Бог є причина всього сущого”. У монографії показано, що

богослов'я, однак, не заперечує, що, створивши людину, Бог одночасно наділив її свободою, без якої неможливо було б не тільки творити добро, але й грішити. Тому є всі підстави стверджувати, поважаючи при цьому віру і віруючих, що, незважаючи на свою залежність від Божого задуму, людина сама є причиною своїх учинків, а тому за них, в тому числі і за злочини, мусить відповідати.

Основні положення дисертації відображені в таких опублікованих роботах автора:

Монографія

1. Ярмыш Н.Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ). – Харьков: Право, 2003. -512 с.

Наукова брошура

2. Ярмыш Н.Н. Действие как признак объективной стороны преступления (проблемы психологической характеристики). – Харьков: Основа, 1999.- 84 с.

Статті у фахових виданнях України

1. Ярмыш Н.М. До питання про протиправність діяння як ознаки об'єктивної сторони складу злочину // Проблеми законності: Респ. міжвід. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій.- Харків: Нац. юрид. акад. України, 1998. – Вип. 33. – С. 124-130.

2. Ярмыш Н.М. Пасивний характер бездіяльності як одної з ознак об'єктивної сторони злочину // Вісник Національного університету внутрішніх справ – 2000. – Вип.12. - Ч.1. - С. 77-80

3. Ярмыш Н.Н. О месте причинной связи в системе признаков объективной стороны состава преступления // Проблеми законності: Респ. міжвід. наук. зб./ Відп. ред. В.Я. Тацій.- Харків: Нац. юрид. академія України, 2001. – Вип. 48. – С.105-114.

4. Ярмыш Н.М. До питання про кримінальну відповідальність особи, яка зазнала фізичного або психічного насильства // Вісник Національного університету внутрішніх справ – 2003. – Вип. 20. – С.373-378.

5. Ярмыш Н.М. Проблема цільової причинності у філософії і кримінальному праві // Вісник Національного університету внутрішніх справ – 2003. – Вип. 21. – С.54-60.

6. Ярмыш Н.Н. К вопросу о причиняющем характере бездействия в свете положений нового Уголовного кодекса Украины // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС України імені 10-річчя незалежності України. – 2003. – Вип. 2. – С. 72-80.

7. Ярмыш Н.М. Використання методу лінгвістичної інтуїції для встановлення причинного зв'язку в кримінальному праві // Вісник Запорізького юридичного інституту – 2003. – № 2. – С. 253-260.

8. Ярмыш Н.М. Онтологічні та гносеологічні ознаки причинного зв'язку в контексті проблем кримінального права // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2003. – Вип. 22. – С. 165-170.

9. Ярмиш Н.М. Про співвідношення понять, використовуваних у філософії та кримінальному праві для констатації процесу спричинення // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. - 2003. - №1. - Донецьк: Донецький інститут внутрішніх справ при Донецькому національному університеті. - С. 97-103.

10. Ярмиш Н.М. “Випадковий” причинний зв'язок як філософська та кримінально-правова проблема // Держава і право: Зб. наук. праць. - 2003. - Вип. 20. - С. 430-435.

11. Ярмиш Н.М. Проблема інформаційної причинності в науці кримінального права // Право України. - 2003. - №7. - С.119-121.

12. Ярмиш Н.М. Причинний зв'язок при співучасті у вчиненні злочину // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ: Збірник. - Львів: Львівський інститут внутрішніх справ при НАВС України, 2003. - № 1. - С.252-261.

13. Ярмыш Н.Н. К вопросу о причинной связи при наличии особых обстоятельств на стороне потерпевшего // Правова держава. - 2003. - №6. - С.72-75.

14. Ярмыш Н.Н. Трактовка причинной связи как объективного явления в философии и науке уголовного права // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ. - 2003. - №1. - С.221-229.

15. Ярмыш Н.Н. О причинной связи в преступлениях против общественной безопасности в свете философской проблемы вероятностной причинности // Право і безпека. - 2003. - №2. - Т.2. - С.151-155.

16. Ярмиш Н.М. Критерії опосередкованого причинного зв'язку в науці кримінального права // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. - 2003. - №1. - С. 173-180.

17. Ярмыш Н.Н. Филологический аспект познания причиной связи как одного из признаков объективной стороны состава преступления // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ. - 2003. - №2. - С.230-237.

18. Ярмыш Н.Н. О соотношении понятий “причина” и “вина” в теории уголовного права // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. праць. - 2003. - №2. - Ч.2. - С. 237-242.

19. Ярмиш Н.М. Значення філософської проблеми транзитивності причинних ланцюгів для науки кримінального права і практики застосування кримінального закону // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. - 2003. - №2. - С. 227-231.

20. Ярмыш Н.Н. Соотношение категорий “причина” и “условие” как проблема уголовного права и философии // Вісник Луганської Академії внутрішніх справ МВС України імені 10-річчя незалежності України. - 2003. - Вип.3. - С.8-18.

21. Ярмыш Н.Н. Проблема статистической причинности в философии и уголовном праве // Проблеми пенітенціарної теорії і практики: Щорічний бюлетень Київського інституту внутрішніх справ. - 2003. - №8. - С.83-90.

1. Ярмыш Н.Н. Принуждение как фактор, влияющий на уголовную ответственность // Весы Фемиды. Научно-практический правовой журнал. Печатный орган Союза юристов Украины, Союза юристов Автономной Республики Крым / Гл. ред. О.Ф. Ковитиди. Симферополь, 2000, № 1(13). – С. 58-65.
2. Ярмыш Н.Н. Причинная связь как критерий отграничения убийств от смежных преступлений. // Серийные убийства и их предупреждение: юридический и психологический аспекты. Материалы международной научно-практической конференции. Ч.2./Отв. ред. П.П. Баранов. - Ростов-на-Дону: РЮИ МВД России, 1998. – С. 61-66.
3. Ярмыш Н.Н. Еще раз о философском обосновании поведения человека в контексте свободы воли // Философия права как учебная и научная дисциплина. Материалы Всероссийской научной конференции / Отв. ред. П.П. Баранов, В.Ю. Верещагин. - Ростов-на-Дону: РЮИ МВД России, 1999.- С. 175-178.
4. Ярмиш Н.М. Методологічні аспекти дослідження причинного зв'язку в кримінальному праві // Матеріали міжнародної наукової конференції “Методологічні проблеми правової науки” 13-14 грудня 2002 р. – Харків: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2002. – С. 320-323

АНОТАЦІЇ

Ярмиш Н.М. Теоретичні проблеми причинно-наслідкового зв'язку в кримінальному праві (філософсько-правовий аналіз). – Харків: Право, 2003. - 512 с.

Монографія присвячена аналізу категорії “причинно-наслідковий зв'язок” стосовно до задач, що стоять перед наукою кримінального права та практикою застосування кримінального закону. Дослідження ґрунтується на порівнянні різних філософських і кримінально-правових концепцій. Зроблена спроба виявити найбільш прийнятні з погляду логічного взаємоузгодження гуманістично спрямовані підходи до встановлення причинного зв'язку як однієї з ознак об'єктивної сторони злочину. Передумовою цього служить чітка установка, що детермінізм і причинність – категорії не співпадаючі. В аспекті “цільової причинності” уточнено об'єктивний характер причинного зв'язку. Проаналізовано лінгвістичні дані про походження категорії “причина” і доведено, що категорія причинності впливає із самої сутності матерії – її активності. Ознаки причинного зв'язку автор розміщує у двох рівнях – онтологічному і гносеологічному. Показано, що ні випадковість, ні необхідність використовуватися для визначення причинного зв'язку як онтологічної категорії не можуть. Стверджується, що

причинний зв'язок не може бути статистичним. Наявність статистичних закономірностей не доводить наявності причинного зв'язку при розгляді конкретної пари подій. Подано додаткові аргументи на користь наявності причинного зв'язку при особливих обставинах на стороні потерпілого. Наведено дані, що онтологічна ознака причинного зв'язку “породження” формалізації не піддається. Для констатації породження запропоновано метод лінгвістичної інтуїції, крізь призму якого проаналізовано проблеми “інформаційної причинності”: вплив інформації на поведінку або стан людини. Виявлено ситуації, у яких інформаційний сигнал виступає не носієм причини, а зумовлюючим фактором. З огляду на це розглянуто детермінуючу роль другорядних співучасників для настання результату, отриманого виконавцем злочину. Доведено, що бездіяльність може служити носієм причини винятково в інформаційному аспекті, і не завжди, а лише у тих ситуаціях, коли її вплив здійснюється мимо або в обхід волі особи. На основі логіко-філософського аналізу зв'язування парних категорій “причина-наслідок” зроблено висновок, що причинний зв'язок не має самостійного місця в системі ознак об'єктивної сторони злочину, оскільки наслідком може називатися тільки та подія, яка перебуває у причинному зв'язку з діянням. У монографії розглянуто також спірні питання, що виникають у судовій практиці.

Ключові слова: об'єктивна сторона складу злочину, причинний зв'язок, причина, наслідок, умова, детермінізм, причинні ланцюги спричинення, породження, необхідність, випадковість, інформаційна причинність, співучасть, бездіяльність.

Ярмыш Н.Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ). – Харьков: Право, 2003. - 512 с.

Монография посвящена анализу категории “причинно-следственная связь” применительно к задачам, которые стоят перед наукой уголовного права и практикой применения уголовного закона. Исследование базируется на сравнении различных философских и уголовно-правовых концепций с привлечением данных психологии, социологии, языкознания, криминологии, ряда естественных наук. Предпринята попытка выявить наиболее приемлемые с точки зрения логической взаимосогласованности и отвечающие гуманистической направленности подходы к установлению причинной связи как одного из признаков объективной стороны преступления. Предпосылкой этого служит четкая установка, что детерминизм и причинность – категории не совпадающие. Детерминизм – это категория, выражающая любые виды связей между явлениями. Причинность отражает исключительно причинно-следственные связи. Условия – это качественно иные детерминирующие факторы, не способные к порождению других явлений. В аспекте “целевой причинности” уточняется объективный характер причинной связи: её наличие не зависит от того, спланировал ли человек определенное развитие событий или даже не заметил, что его действия повлекли их за собой. Осуществлен анализ лингвистических данных о происхождении категории “причина”, который

позволяет утверждать, что категория причинности вытекает из самой сущности материи – ее активности. Признаки причинной связи автор располагает в двух уровнях – онтологическом и гносеологическом. Приводятся доводы, что единственный онтологический признак причинной связи – это признак порождения причиной следствия. Порождение включает в себя временной фактор. Показано, что ни случайность, ни необходимость использоваться для определения причинной связи как онтологической категории не могут. Случайность относится к процессу образования самих причин. Необходимость служит способом формирования представлений о причинности. Утверждается, что причинная связь не может быть статистической. Наличие статистических закономерностей не доказывает наличия причинной связи при рассмотрении конкретной пары событий. Приведены дополнительные аргументы, с вовлечением данных естественных наук (в частности, данных о “лавиновых процессах”), в пользу наличия причинной связи при особых обстоятельствах на стороне потерпевшего. Рассматривается вопрос о возможности формализации причинной связи. Приводятся данные, что онтологический признак причинной связи “порождение” формализации не поддается. Для констатации порождения предлагается метод лингвистической интуиции, который базируется на колоссальном опыте познания причинной связи, накопленном человечеством и отраженном в выработанных тысячелетиями языковых конструкциях. Сквозь призму метода лингвистической интуиции анализируются проблемы “информационной причинности”: воздействие информации на поведение или состояние человека. Показано, что воспринятый информационный сигнал, исходящий от другого человека, служит не причиной изменений, а носителем причины, который, прежде чем произвести определенное воздействие, должен быть “раскодирован”, осмыслен. Выявлены ситуации, в которых информационный сигнал выступает не носителем причины, а обуславливающим фактором. В этом ключе проанализирована детерминирующая роль второстепенных соучастников для наступления результата, произведенного исполнителем. Анализируется дискуссия о причиняющих свойствах бездействия. Приводятся аргументы, что бездействие может служить носителем причины исключительно в информационном аспекте. Но не всегда, а только в тех ситуациях, когда его влияние осуществляется помимо либо в обход воли лица. На основе логико-философского анализа связки парных категорий “причина-следствие” делается заключение, что причинная связь не имеет самостоятельного места в системе признаков объективной стороны преступления, поскольку последствием может именоваться только то событие, которое находится в причинной связи с деянием. В монографии рассматриваются многие другие проблемы причинной связи, анализируются спорные вопросы, возникающие в судебной практике.

Ключевые слова: объективная сторона состава преступления, причинная связь, причина, следствие, условие, детерминизм, причинные цепи, порождение, необходимость, случайность, информационная причинность, соучастие, бездействие.

Yarmysh N.M. Theoretical problems of cause-effect relation in criminal law (philosophy and legal analysis). – Kharkiv: Pravo, 2003. – 512 p.

Monograph is devoted to the analysis of the category “cause-effect relation” applied to the tasks, which are faced with the science – criminal law and the practice of criminal law application. Research is based on comparison of different philosophical and criminal law conceptions. There was an attempt to expose the most acceptable approaches to determine causal relation as one of the characteristics of objective side of a crime from the point of view of logical mutual understanding and those which meet humanistic trend. Precondition of this fact is a precise direction that determinism and causality are categories, which are coinciding. Objective character of causal relation in the aspect of “goal causality” was specified. Linguistic data about the origin of category “cause” was analyzed and it was affirmed that category of causation arises from the essence of matter – its activity. Author believes that indications of causal relation should be placed in two levels – ontological and gnosiological. It has been shown that either chance or necessity can’t be used for definition of causal relation as ontological category. It is stated that causal relation can’t be statistical. Existence of certain statistical regularities doesn’t prove the presence of causal relation under consideration of concrete pair of events. Additional arguments in favor of causal relation’s existence under specific circumstances on the victim’s territory are listed. Some data is adduced that ontological indication of causal relation – “result” can’t be formalized. For “result” statement the method of linguistic intuition was proposed. The problems of “informative causation”: information influence on person’s behavior or his condition, were analyzed in the light of linguistic intuition method. Situations where informational signal is not a bearer of a cause but a stipulated factor were exposed. In the same way determining role of secondary accomplice in order to gain the result made by executor was analyzed. There were stated some arguments that omission to act can serve a bearer of cause only in informative aspect, but not always, only in that cases, when its influence is carried against owner’s will. On the base of logical and philosophical analysis of combined twin categories “cause-effect” we can make a conclusion that causal relation doesn’t have its own place in the system of objective side of crime’s indications, because under the term “effect” can be considered the event, which is in cause relation with an action. Many other issues, which can appear in judicial practice, are considered in this monograph.

Key words: objective side of a crime’s corpus delicti, causal relation, cause, effect, condition, determinism, causal chains, result, necessity, chance, informational causality, complicity, omission to act.

Відповідальний за випуск
доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права №2
Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого
Гуторова Н.О.

Підп. до друку 22.11.2003. Папір офсетний. Друк офсетний. Формат 60x84/16.
Умов.друк.арк.1,9. Обл.-вид.арк.1,9 Тираж 100 прим.
Дільниця оперативного друку Національного університету внутрішніх справ.
61080, м.Харків, пр-т 50-річчя СРСР, 27